

De jeugdherinnering aan Nederlands-Indië

A.C.E.J. Polderman

343724

Supervisor: Prof. dr. J.A. Baggerman

Tweede lezer: Prof. dr. C.R. Ribbens

De jeugdherinnering aan Nederlands-Indië

A.C.E.J. Polderman (343734)

nandapolderman@hotmail.com

Supervisor: Prof. dr. J.A. Baggerman

Tweede lezer: Prof. dr. C.R. Ribbens

Augustus 2014

Erasmus universiteit Rotterdam
Erasmus School of History, Culture and Communication

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Onderzoeksvragen	6
Bronnen	7
Methode	10
Historiografie	12
Nederlands-Indië	12
Nostalgie	15
Indische nostalgie	20
De (jeugd)herinnering	23
Context	27
De prijsvraag	29
Nederlands-Indië	31
De verwerking en herinnering (tot 1970)	34
Analyse	36
Motieven	36
Natuur en klimaat	40
Dieren	44
Inheemse bevolking	51
Feestelijkheden	57
Nostalgie	64
Conclusie	71
Dankwoord	74
Literatuurlijst	75

'Het is alles voor mij voorbij, voorgoed voorbij, maar ik weet nu heel zeker, dat het niet verdwenen is, en ik ben dankbaar dat ik me dit alles heb kunnen herinneren. Want wat ik verloren dacht, heb ik hiermee hervonden als iets gloednieuws en voor altijd.'

- L.Th. Vossenaar-Thal Larsen

Inleiding

‘Terwijl ik verdrietig omkeek, zag ik achter de sleutel in het slot. Ik stak hem haastig bij mij als onvervreemdbaar bezit, de gouden sleutel der herinnering en ik herademde omdat ik wist, dat ik daarmee de toegang tot mijn jeugdland altijd weer zou kunnen ontsluiten om er even te verpozen bij al wat mij en bij de kleine Anglo lief was geweest.’

Bovenstaand citaat is afkomstig uit één van de vele inzendingen voor de prijsvraag van de Indische Kulturele Kring ‘Tong-Tong’ uit 1963/1964.¹ De prijsvraag was uitgeschreven naar aanleiding van het eerste lustrum van de Kulturele Kring. Het I.K.K. bestuur gaf aan op zoek te zijn naar Indische jeugdherinneringen die in ‘eenvoudige’ taal, hetzij van ernstige, hetzij van vrolijke aard, werden opgeschreven. Mevrouw Van Zadelhoff-van Heemskerck, schrijfster van bovenstaand citaat, nam deel aan deze prijsvraag en zette haar jeugdherinneringen aan Nederlands-Indië in de jaren zestig op papier met de titel *Om en bij de kleine anglo: Indische jeugdherinneringen*. In dit autobiografische werk beschreef Van Zadelhoff-van Heemskerck verschillende gebeurtenissen, emoties en gevoelens waar zij als kind mee te maken kreeg in de voormalige Nederlandse kolonie rond het jaar 1900. Het document biedt aan de hand van deze herinneringen inzichten in de manier van schrijven over onder andere familie, dieren, landschappen en het dagelijks leven van een Nederlands kind in een ‘zonovergoten paradijs’.

Mevrouw van Zadelhoff- van Heemskerck is echter niet de enige oud-Indiëganger die Indische jeugdherinneringen aan Nederlands-Indië op papier heeft gezet. Wie zich verdiept in de grote hoeveelheid literatuur die over Nederlands-Indië is verschenen, ontdekt al snel dat de kindertijd in Indië een populair thema is om over te schrijven. Jeugdherinneringen aan het koloniale verleden vormen de rode draad door de twintigste-eeuwse koloniale en postkoloniale literatuur. De jeugdherinneringen zorgen echter ook voor complicaties. Het is een algemeen probleem dat een schrijver die toegang probeert te krijgen tot zijn jeugd, zich bewust wordt van zijn onzekere positie en de onbetrouwbaarheid van de bestaande herinnering. Deze onzekerheid krijgt een extra lading door een koloniale verleden.²

Een Indische jeugd is onbereikbaarder dan een ‘gewone’ Nederlandse jeugd. De laatste generatie Nederlanders die in Indië is opgegroeid, heeft de plekken van zijn of haar kindertijd veelal abrupt moeten verlaten. Er heeft geen geleidelijke overgang plaatsgevonden

¹ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H844, ‘Om en bij de kleine anglo’ 76.

² E. van Boven, ‘De postkoloniale autobiograaf en zijn verleden’, *Indische letteren* 20 (2005) 115-131, 115.

en het was niet vanzelfsprekend ooit weer terug te kunnen gaan naar de oude plekken van het verleden. Mocht een oud-Indiëganger terugkeren naar Indonesië dan bleken de resten van de kindertijd in Indië veelal grotendeels verdwenen. De oude plekken zijn door tropische weersomstandigheden vergaan of afgebroken door de Indische bevolking na de onafhankelijkheidstrijd. Het gevoel ontstond dat de Indiëgangers op zoek moesten naar verloren paleizen uit de oudheid. De toegankelijkheid van een koloniaal verleden werd bemoeilijkt door een plotselinge breuk, fysieke afstand en verloren plaatsen.³

Tevens was er nog een belangrijke factor die het contact tussen de oud-Indiëganger en het verleden compliceerde. De postkoloniale autobiografen moesten in een Nederlandse herinneringscultuur van schuld en schaamte zien om te gaan met een problematisch, ‘besmet’ verleden. De samenleving waar de auteurs deel van uitmaakten in hun jeugd jaren bestond uit een koloniaal systeem van apartheid, waar vanaf de jaren vijftig niet meer over gepraat werd. Het dilemma van de auteurs was een sterk terugverlangen naar een verleden dat als verwerpelijk werd gezien en ‘eigenlijk niet had mogen plaatsvinden’. Slechts aan de hand van hun opgeschreven, zorgeloze jeugdherinneringen leken zij hun ‘wankele’ zelf een vastere basis te kunnen verschaffen en hun identiteit bij te kunnen slijpen.⁴ Hoe deden zij dit?

In deze thesis zal ik onderzoeken op welke manier de Indiëgangers over hun kindertijd schreven. Daarbij is de hoofdvraag van dit onderzoek: *Hoe schreven Nederlanders, in de jaren zestig, over hun kindertijd in Nederlands-Indië in egodocumenten?*. Het onderzoek is vervolgens ingedeeld in paragrafen over de onderzoeksmethode, bronnen en een historisch overzicht. Gevolgd door een uiteenzetting van de historische context. Na de historische context zullen verschillende deelvragen over thema's als het motief, de natuur, de inheemse bevolking, feestelijkheden en nostalgie beantwoord worden. De nadruk zal daarbij niet liggen op het creëren van een collectief portret van ‘de Indische jeugd’, maar op het schetsen van een beeld van de beschrijving van de Indische jeugd in persoonlijke documenten.

³ Van Boven, ‘De postkoloniale autobiograaf en zijn verleden’, 122.

⁴ Van Boven, ‘De postkoloniale autobiograaf en zijn verleden’, 127.

Onderzoeksvragen

Jeugdherinneringen aan Nederlands-Indië lopen als een rode draad door de Nederlands-Indische literatuur. Bekende voorbeelden zijn: *Oeroeg* van Hella Haase, *De atlasvlinder* van Aya Zikken en de drie Indië-romans van Jeroen Brouwers: *Het verzonkene*, *Bezonden rood* en *De zondvloed*. Naast deze gepubliceerde autobiografieën over een Indische jeugd, zijn er echter ook veel ongepubliceerde postkoloniale autobiografieën beschikbaar. De literaire prijsvraag uit 1963/1964 van de Kunstkring ‘*Tong-Tong*’ heeft meer dan veertig persoonlijke documenten over een kindertijd in Nederlands-Indië opgeleverd, waarvan ongeveer de helft opvraagbaar is in het KITLV, het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde. Ongeveer twintig auteurs hebben toestemming gegeven hun persoonlijke documenten vrij te geven voor analyse en geschiedkundig onderzoek. Deze inzendingen vormen samen een bewegelijk Indisch reisarchief en onderzoekscorpus: een geheel van duizenden verhaalfragmenten die elkaar beïnvloeden en aanvullen, maar elkaar ook tegenspreken.

Naar aanleiding van deze verzameling Indische jeugdherinneringen uit de jaren zestig, luidt de onderzoeksvraag als volgt: *‘Hoe schreven Nederlanders, in de jaren zestig, over hun kindertijd in Nederlands-Indië in egodocumenten?’*

De hoofdvraag zal vervolgens ondersteund worden door meerdere deelvragen. De deelvragen zullen zich richten op verschillende aspecten van de jeugdherinneringen aan Nederlands-Indië. De deelvragen zijn onder andere:

- Welke motieven hadden de auteurs voor het opschrijven (en inzenden) van jeugdherinneringen?
- Welke onderwerpen en thema’s komen veelal terug in de jeugdherinneringen?
- Zijn er patronen te ontdekken in de geschriften?
- In hoeverre is het concept nostalgie in de herinneringen terug te vinden?

Bronnen

Om de hoofdvraag: ‘Hoe schreven Nederlanders, in de jaren zestig, over hun kindertijd in Nederlands-Indië in egodocumenten?’ te beantwoorden zal er gebruik worden gemaakt van een twintigtal egodocumenten die dienen als primaire bron. Hierbij zal het onderzoek zich niet baseren op een onderzoekshypothese vooraf, waarbij bronnen worden gezocht om op de basis van wat al bekend is een geformuleerde stelling name te verifiëren of te falsificeren. Het onderzoek is daarentegen een zoektocht naar nieuwe informatie over een jeugd in de voormalige Nederlandse kolonie.⁵ De ingezonden Indische jeugdherinneringen dienen als een bron van interessante informatie over een wereld die slechts in het verleden nog bestaat. Het onderzoek zal zich richten op het kwalitatief analyseren van deze herinneringen en het blootleggen van de manier waarop oud-Indiëgangers hun jeugd vormgeven in geschriften.

Wat is een egodocument? En waarom een onderzoek aan de hand van egodocumenten? Het begrip egodocument is uitgevonden door de historicus Jacques Presser als een verzamelterm voor autobiografieën, memoires, dagboeken en persoonlijke brieven. Presser definieerde egodocumenten als historische bronnen, waarin de gebruiker zich gesteld ziet tegenover een ‘ik’ of een enkele keer een ‘hij’ als schrijvend en beschrijvend subject voortdurend in de tekst aanwezig. In de tijd van Presser werd er echter nog met argwaan naar egodocumenten gekeken. Collega Jan Romein noemde de autobiografie ook wel ‘de gevaarlijkste van alle bronnen’. In de toen opkomende sociaal-economische geschiedenis was er voor egodocumenten dan ook vrijwel geen plaats. Slechts de ideeën- en cultuurgeschiedenis kende enige status aan het egodocument toe. Toch vond er een verschuiving plaats en kreeg ‘de gevaarlijke bron’ meer aandacht.⁶

De toegenomen belangstelling voor egodocumenten is vooral gestegen door een veranderde oriëntatie van historici. In eerste instantie is er meer vraag ontstaan naar het actor-perspectief en de daadwerkelijke beleving van het verleden. Ten tweede is er de invloed van het post-moderne denken en de daaruit voortvloeiende kritischer houding ten aanzien van teksten. In de nieuwe benadering wordt ervan uitgegaan dat er van elke tekst meerdere lezingen mogelijk zijn. Daarbij wordt er niet alleen gezocht naar de motieven van de auteur, maar ook naar onbedoelde betekenissen. De Indische jeugdherinneringen zullen aan de hand van dit gegeven niet alleen als toeleverancier van feiten dienen, maar ze zullen ook gebruikt

⁵ Arianne Baggerman en Rudolf Dekker e.a., *Egodocumenten: nieuwe wegen en benaderingen* (Amsterdam 2004) 13.

⁶ Baggerman, *Egodocumenten*, 8.

worden om de belevingswereld van de schrijvers te reconstrueren en om opinies, mentaliteiten en het culturele klimaat bloot te leggen in de manier waarop over Nederlands-Indië werd geschreven.⁷

Daarnaast zijn er ook moeilijkheden waar het onderzoek mee te maken zal krijgen. De Indische jeugdherinneringen zijn subjectief en fictief en daardoor niet altijd representatief voor een kindertijd in Indië. Daarnaast speelt de prijsvraag een rol: de auteurs deden hun uiterste best een zo mooi, opvallend en bijzonder mogelijk verhaal te schrijven. Ze waren zich ervan bewust dat derden het geschrift zouden lezen. Hierdoor hielden sommige auteurs hun verhaal bij onpersoonlijke, oppervlakkige beschrijvingen. Toch neemt deze moeilijkheid niet weg dat de opgeschreven herinneringen veel inzicht kunnen verschaffen in verschillende aspecten. De herinneringen, ofwel Indische egodocumenten, geven onder andere informatie over een bevolkingsgroep die binnen de traditionele wetenschap nog onderbelicht is gebleven. Hoe kijken de oud-Indiëgangsters terug op hun kindertijd? Een vraag waar in een samenleving van koloniale schuld en schaamte niet altijd ruimte voor is gecreëerd. Deze analyse zal daardoor niet alleen informatie geven over de beschikbare bronnen, maar ook nieuwe vragen oproepen over Nederlands-Indië en de herinnering eraan. Het kan een aanleiding zijn voor het formuleren van nieuwe vraagstellingen en het extrapoleren van nieuwe onderzoeksgebieden.⁸

De bronnen die voor dit onderzoek gebruikt worden zijn:

Catalogusnummer	Auteur	Titel	Aantal blz
1. H837	Th. Bennink	Weltevreden	86
2. H838	H.M. Marsman- van Deventer	De klok teruggezet	55
3. H839	A.E.J. Breuning-Lambert	Herinneringen van Prinses Eenoog	15
4. H840	M. Sisten-Russer	Zo was het eens	55
5. H841	R. de Geus	Siboe-Siboe	100
6. H842	E.M. Weijgers	Bellen die opstijgen uit een oude vijver	31

⁷ Baggerman, *Egodocumenten*, 9.

⁸ Baggerman, *Egodocumenten*, 12.

7. H843	A.W. van der Woude- Leenart	Indische jeugdherinneringen	48
8. H844	V. van Zadelhoff-van Heemskerck	Om en bij de kleine Anglo	76
9. H845	M.J.E. van den Sloot- Schreiber	Indische cocktail	100
10. H847	B. Schmidt	Fiat voluntas tua	6
11. H848	V.N. Moens	Al wie met ons mee wil gaan	76
12. H849	P. Leembruggen	Die goede oude tijd	22
13. H850	A.T. Haarmans- Strijland	Rombengan	27
14. H851	C.M. Wijmans-Feltzer	Piekerans van een tokok	4
15. H852	L.Th. Vossenaar-Thal Larsen	Herinneringen en mijmeringen over herinneringen	19
16. H853	B. van den Ende-van Huffel	Jeugdherinneringen uit Tempo- Doeloe	44
17. H856	E.J. Bünger-Stadelman	Oud-Indische anecdoten	32
18. H857	A.Th. Brandenburg-de Rooy	Heleen's gelukkige jaren	97
19. H858	C.M. Bouwens-Hoek	Setia sampai mati	16

Method

Binnen dit kwalitatieve onderzoek naar Indische jeugdherinneringen wordt er gebruikt gemaakt van egodocumenten als primaire bron. Maar hoe wordt zo'n analyse opgezet? Aan de hand van welke methode zullen deze geschriften geanalyseerd worden? Zoals al eerder vermeld in de voorgaande paragraaf 'Bronnen' zal het onderzoek zich niet baseren op een onderzoekshypothese vooraf, waarbij bronnen worden gezocht om op de basis van wat al bekend is een geformuleerde stelling name te verifiëren of te falsificeren. Het onderzoek is daarentegen een speurtocht naar antwoorden op vragen over de beschrijving van een Indische jeugd in egodocumenten. De jeugdherinneringen zullen in deze zoektocht geanalyseerd worden aan de hand van een kwalitatieve inhoudsanalyse.

Wat is een inhoudsanalyse? Een inhoudsanalyse geeft op systematische wijze een overzicht van de mate waarin bepaalde kenmerken in een geschrift, in dit geval een jeugdherinnering, voorkomen en in hoeverre het verhaal met de andere geschriften samenhangt. Hierdoor kunnen er patronen in de jeugdherinneringen aangewezen worden. Het kenmerkende aspect van een inhoudsanalyse als onderzoekstype is het waarnemingsobject. In dit onderzoek zal het waarnemingsobject niet uit mensen bestaan die hun jeugdherinnering aan een onderzoeker vertellen, maar bestaat het object uit de opgeschreven jeugdherinneringen uit de jaren zestig. De kern van een inhoudsanalyse is dat een onderzoeker iets te weten wil komen, ofwel een vraag wil beantwoorden aan de hand van producten (brieven, dagboeken, autobiografieën, tijdschriften etc.) die mensen voortbrengen.⁹ In dit geval wordt onderzocht op welke manier oud-Indiëgangsters in de jaren zestig hun jeugd in Nederlands-Indië beschreven aan de hand van ingezonden autobiografieën voor een prijsvraag.

Binnen dit onderzoek is een lijst van aandachtspunten opgesteld. Welke thema's bespreken de auteurs in hun autobiografieën? Welke standpunten nemen zij in? Welke aspecten worden veelal besproken of blijven onbesproken? Deze aandachtspunten vormen samen een index die per tekst kan worden aangelegd. Vervolgens kunnen de verschillende indexen, van de verschillende teksten, vergeleken worden waarna veel besproken thema's en eventuele patronen naar voren komen. Voorbeelden van aandachtspunten zijn:

⁹ A. Pleijter, *Typen en logica van kwalitatieve inhoudsanalyse in de communicatiewetenschap* (Nijmegen 2006) 7-8.

Motieven
Omgeving
Klimaat
Natuur
Dieren
Avonturen
Inheemse bevolking
Feestdagen
Activiteiten
Evenementen
Innerlijke conflicten
Heimwee/Nostalgie
Emoties

Daarnaast is het bij een inhoudsanalyse belangrijk onderscheid te maken tussen het materiaal dat bestudeerd wordt en de verschijnselen/concepten (nostalgie en de jeugdherinnering) waarover uitspraken worden gedaan. Een verschijnsel of een concept, is een constructie van de onderzoeker zelf. Het is belangrijk om als onderzoeker concepten helder te exploiteren, zodat voor de lezer duidelijk is waar de uitspraken in de analyse betrekking op hebben. Dit wordt in dit onderzoek gedaan in het begin van een analyse of het historiografisch overzicht, waarin onder andere de concepten nostalgie en jeugdherinneringen uiteen worden gezet.

Tot slot is het voor de paragraaf ‘Methode’ van belang te vermelden dat er bewust gebruik wordt gemaakt van de termen ‘Nederlands-Indië’, ‘Indië’ en ‘Indisch’. De jeugdherinneringen zijn gebaseerd op een periode waarin Indonesië nog niet bestond en de term ‘Indonesië’ blijft in dit onderzoek gereserveerd voor de periode die samenhangt met de nationalistische beweging en de latere nationale staat. De term ‘Indonesië’ zal daarom slechts terugkomen in de beschrijving van de jaren zestig en de context waarin de herinneringen geschreven werden.¹⁰

¹⁰ J.A.A. van Doorn, *De laatste eeuw van Indië* (Zutphen 1994) 15-17.

Historiografie: Nederlands-Indië, nostalgie en de (jeugd)herinnering

Nederlands-Indië

Nederlands- Indië was Nederlands grootste avontuur overzee. Het begon met de aankomst van een paar zeilschepen voor de West-Javaanse kunst en eindigde met de pijnlijke soevereiniteitsoverdracht aan Indonesië in 1949. De lange periode er tussen was een periode waarin Nederland tal van functies vervulde. Indië was een prominente inkomstenbron en een arbeidsterrein waarop de ondernemersgeest tot ontwikkeling kwam. In de immateriële sfeer was de voormalige kolonie een veld voor missie en zending en diende het land als een onuitputtelijk laboratorium voor allerlei wetenschappelijke onderzoeken. Op het wereldtoneel verhoogde Nederlands-Indië de Nederlandse status en kreeg het Nederlandse volk het gevoel mee te tellen op internationaal niveau. Een klein land dat overzee iets groots kan verrichten.¹¹

De geschiedschrijving van Nederlands-Indië vertoont weinig eenheid. Het maakt niet uit of het accent nu valt op de positieve of negatieve rol van Nederland, of het is geschreven vanuit het standpunt van Nederland of dat van de kolonie zelf, steeds blijven de interpretaties van historici uiteen lopen. Binnen de wetenschappelijk geschiedbeoefening zijn er verschillende controverses te vinden. Socioloog J.A.A. Van Doorn zet in zijn boek *De laatste eeuw van Indië* een drietal controverses uiteen.

Allereerst haalt Van Doorn het verschil aan tussen de aanhangers van het ontwikkelingsperspectief en de aanhangers van het stagnatiemodel. Voor de eerste groep resulteerde de koloniale invloed uiteindelijk in een culturele revolutie, maatschappelijke modernisering en economische groei. Het kolonialisme was ook wel de route naar welvaart en beschaving, waarbij de lager ontwikkelde maatschappijen op sleeptouw werden genomen naar een betere toekomst. Deze ideeën staan tegenover de tweede groep die van mening is dat de Westerse overheersing de gekoloniseerde volkeren in Nederlands-Indië tot fundamentele afhankelijkheid heeft veroordeeld en daarmee hun culturen heeft vernietigd. Kolonialisme zorgde voor een vorm van onderontwikkeling voor Nederlands-Indië.¹²

De tweede controverse die Van Doorn aanhaalt is het vraagstuk over de mate waarin de Westerse invloed in de Oosterse maatschappij heeft doorgewerkt. In hoeverre is Indië een koloniaal product geweest? Vóór de Tweede Wereldoorlog was er vooral sprake van een

¹¹ Van Doorn, *De laatste eeuw van Indië*, 11.

¹² Van Doorn, *De laatste eeuw van Indië*, 12.

‘vooorlogs optimisme’ dat deed spreken van een ‘Tropisch Nederland’. Maar na de oorlog ontstond er een ‘naoorlogs pessimisme’. In deze periode raakten wetenschappers en politiek denkers ervan overtuigd dat de Europese expansie de inheemse volkeren van hun eigen verleden heeft afgesneden, een proces van autonome transformatie heeft geblokkeerd en hun open toekomst gesloten heeft verklaart. Aan de andere kant van het spectrum staan daarentegen de koloniale conservatieven. Van Doorn noemt als voorbeeld journalist en schrijver Willem Walraven. Walraven concludeert in zijn boek *Brieven aan familie en vrienden 1919-1941* dat de invloed van Nederland in Indië niet meer was dan ‘een krasje op een rots’ en ‘oppervlakkig’ van aard.¹³ Naast de voorbeelden die Van Doorn noemt, past het boek *Nederlands-Indië (1830-1949): Een kolonie in ontwikkeling* van historicus Hans Buiten ook onder deze tweede controverse. In tegenstelling tot Walraven is Buiten van mening dat het Nederlandse bestuur wel degelijk invloed had in Nederlands-Indië en dat deze niet slechts ‘oppervlakkig’ was. Buiten beschrijft ruim een eeuw koloniaal beheer: van de invoering van het cultuurstelsel in 1830 tot de onafhankelijkheid van de republiek in 1945/1949. Hij legt de nadruk op het ontstaan en de ontwikkeling van het plantagestelsel en de betekenis hiervan voor Indië. In dit boek wordt er een groot belang gehecht aan de Nederlandse invloeden en het Nederlandse beheer voor de ontwikkeling van de kolonie.¹⁴

De laatste controverse die Van Doorn in zijn historiografisch debat beschrijft is de discussie over de wenselijkheid of onwenselijkheid van een eurocentrisch of indocentrisch geschiedbeeld. Het eerstgenoemde geschiedbeeld begeleidt de traditionele koloniale historiografie als een schaduw. De aanwezigheid van Nederlanders in de Indië werd jarenlang geschreven als een vaderlandse geschiedenis overzee. Het indocentrische geniet uiteraard de voorkeur van het nieuwe Indonesië: het belichaamt de wens tot dekolonisatie van het verleden. Ondanks deze voorkeur van het nieuwe Indonesië lijkt er niet op te vechten tegen een verpletterende hoeveelheid Europese geschiedschrijving. Van Doorn onderstreept dat de moderne wereldgeschiedenis niet in de laatste plaats een geschiedenis is geweest van Europese expansie en van die expansie en haar gevolgen hebben juist de Europeanen nauwkeurig boekgehouden.¹⁵ Een boek als *Het Nederlands belang bij Indië* van schrijver Henri Baudet, waarin de economische en politieke gevolgen van de dekolonisatie vanuit slechts een Nederlands standpunt geanalyseerd worden, sluit naadloos aan bij Van Doorns

¹³ Van Doorn, *De laatste eeuw van Indië*, 13-14.

¹⁴ H. Buiten, *Nederlands-Indië (1830-1949): Een kolonie in ontwikkeling* (Utrecht 1993).

¹⁵ Van Doorn, *De laatste eeuw van Indië*, 15.

laatste standpunt.¹⁶

De bovenstaande drie controverses zorgen voor onenigheid binnen de geschiedschrijving over Nederlands-Indië. Toch dringt de vraag naar een eenduidige geschiedschrijving zich steeds meer op, stelt historicus Gert Oostindie. Er is sprake van een permanent proces van heroverweging van onze geschiedenis en daarmee van de nationale identiteit van Nederland. Hierdoor worden sommige episodes uit het verleden vergeten en andere periodes juist (weer) in herinnering gebracht, trots dan wel beschaamd, maar zelden neutraal. Oostindie ziet hierin een patroon. De (her)waardering van het verleden reflecteert tot op zekere hoogte ‘hoe het werkelijk was’, maar heeft ook de neiging om aan de behoefte van groepen die zich nu met bepaalde thema’s verbonden voelen tegemoet te komen. In het beste geval leidt dit tegenwoordig tot nieuwe inzichten en een evenwichtiger beeld van het verleden (van Nederlands-Indië), in het slechtste geval wordt de geschiedenis herschreven volgens het motto: ‘U vraagt, wij draaien’.¹⁷

¹⁶ Baudet, H., M. Fennema e.a., *Het Nederlands belang bij Indië* (Utrecht 1983).

¹⁷ Gert Oostindie, *Postkoloniaal Nederland: vijnzestigjaar vergeten, herdenken en verdringen* (Amsterdam 2010) 11.

Nostalgie

Het concept nostalgie heeft zich vooralsnog niet op veel belangstelling kunnen verheugen, zeker niet van de zijde van historici. Een bestudering van het verleden, verstrengeld met één of meerdere emoties, wordt doorgaans al snel als onwetenschappelijk beschouwd. Er is geringe aandacht voor het feit dat nostalgische gevoelens en opvattingen een rol spelen bij de uiteenlopende vormen van de omgang met geschiedenis, maar voor alsnog heeft dit thema nog geen prominente plaats ingenomen in de wetenschap. De beschikbare literatuur over het begrip nostalgie vertoont dan ook geen grote onderlinge coherentie. De bestudering van het fenomeen bleef vaak steken in aanzetten die in het wetenschappelijke discours niet hebben geleid tot een hele diepgaande systematische reflectie. Alsnog zullen de belangrijkste werken, ofwel ‘de aanzetten’ van het concept, en de herkomst van het woord hieronder uiteen worden gezet.¹⁸

De term nostalgie is van oorsprong een samengesteld Grieks woord dat bedacht is door de zeventiende-eeuwse Zwitserse medicus Hofer. Het woord νόστος (nóstos) staat voor de terugkeer naar huis en het woord ἄλγος (álgos) staat voor de pijn. De letterlijke betekenis van het begrip is daardoor ‘het lijden dat wordt veroorzaakt door het verlangen terug te keren naar je geboortegrond’.¹⁹ De medicus Hofer onderscheidde bij Zwitserse huurlingsoldaten een pathologisch sentiment van heimwee naar het moederland. In eerste instantie werd gedacht dat het ging om een specifiek Zwitsers fenomeen, maar later werd ‘het ziektebeeld’ van toepassing geacht op alle mensen die verwijderd waren van hun land van herkomst.²⁰ Onder nostalgie als ziektebeeld vielen symptomen als hartkloppingen, koorts, zelfmoordneigingen en emotiewisselingen.²¹

Na verloop van tijd is het begrip nostalgie van betekenis veranderd. Aan het begin van de twintigste eeuw werd het begrip nostalgie niet langer meer gehanteerd als een neurologische stoornis, maar werd het gezien als een vorm van heimwee. De woorden ‘heimwee’ en ‘nostalgie’ werden daardoor veelal door elkaar gebruikt. Dit hield echter slechts een halve eeuw stand. In de tweede helft van de twintigste eeuw kwam nostalgie steeds meer los te staan van heimwee en werd de afstand in plaats minder belangrijk dan de afstand van tijd. De grondlegger van deze nieuwe zienswijze was de Amerikaanse socioloog Fred Davis.

¹⁸ K. Ribbens, ‘Paden zonder kruising?’ in Olivier Rieter (ed.), *Nostalgie. Met een roze bril omgaan met het verleden* (Utrecht 2010) 21-25, 22.

¹⁹ F. Cordaro, ‘Nostalgie en psychologie. Sentimenteel verlangen naar het verleden’ in Olivier Rieter (ed.), *Nostalgie. Met een roze bril omgaan met het verleden* (Utrecht 2010) 15-19, 15.

²⁰ Rieter, ‘Met een roze bril omgaan met het verleden’, 5.

²¹ Svetlana Boym, *The future of nostalgia* (New York 2001) 3.

In 1979 verrichtte hij een studie naar nostalgie met de titel *Yearning for yesterday*. In deze studie beschrijft hij nostalgie niet als een ziektebeeld, maar als een persoonlijke en collectieve emotie, waarbij herinneringen aan het verleden worden benut om betekenis te geven aan plaatsen en personen in het heden. Davis plaatste nostalgie hiermee in het rijtje van gelijkwaardige emoties als verliefdheid, jaloezie en melancholie. Hij kwam tot dit inzicht, doordat de woorden ‘warm’, ‘kindertijd’ en ‘verlangen’, door zijn studenten gemakkelijker geassocieerd werden met nostalgie dan met heimwee. Tegenwoordig omschrijft de *New Oxford Dictionary of English* nostalgie als ‘een sentimenteel verlangen naar het verleden’ en heimwee als ‘het koesteren van een verlangen naar iemands huis tijdens een periode van absentie’. Hiermee kwam er een onderscheid tussen de begrippen ‘heimwee’ en ‘nostalgie’, die eerder nog hetzelfde betekenden.²²

Davis meent dat nostalgie geen directe creatie van het verleden is. Nostalgie manifesteert zich vooral in het heden: in tijden van negatief ervaren, ingrijpende veranderingen die leiden tot een verwarring over de eigen identiteit. Iemand probeert door middel van nostalgie houvast te vinden in een positief verbeeld verleden en het fenomeen wordt daarmee een hulpmiddel bij het handhaven van een positief zelfbeeld. Het laat een persoon vol vertedering terugkijken op een vroegere zelf.²³ Davis trekt aan het einde van zijn studie de conclusie dat nostalgie, ondanks haar persoonlijke karakter, ook betekenis heeft op collectief niveau. Het is zowel een individuele als collectieve emotie. Deze collectieve nostalgie krijgt met name gestalte rond symbolische objecten met een publiek karakter en treed vooral op, net als op individueel niveau, bij ingrijpende veranderingen in het heden, waarbij verschillen met het verleden worden ervaren. Nostalgie functioneert als een soort veiligheidsmechanisme voor zowel individuen als de samenleving die ervoor zorgt dat teleurstellingen en frustraties uit het heden naar de achtergrond verdwijnen.²⁴

Na de studie van Davis onderzocht ook historicus en geograaf Davis Lowenthal het verschijnsel nostalgie. Allereerst stelt hij dat nostalgie onder invloed van de naoorlogse populaire cultuur, gedurende de tweede helft van de twintigste eeuw, is uitgegroeid tot een trend. Een trend die zich uitte in massale museumbezoeken, verzamelingen van historische objecten en het achterhalen van familiegeschiedenissen. Mensen waren, onder andere door de nasleep van de grote wereldoorlogen, niet meer tevreden over het heden en grepen daardoor terug naar het verleden. Er ontstond behoefte aan een geromantiseerd en nostalgisch beeld,

²² Cordaro, ‘Nostalgie en psychologie’, 15.

²³ Cordaro, ‘Nostalgie en psychologie’, 19.

²⁴ F. Davis, *Yearning for yesterday. A sociology of nostalgia* (New York 1979) 116.

waarbij de geschiedenis werd aangepast aan hedendaagse behoeften. Steeds meer aspecten van het leven werden onderwerp van nostalgie en het verschijnsel kreeg steeds meer betrekking op het verleden in het algemeen dan op specifieke perioden. Mensen verlangden niet meer naar een bepaalde historische periode of een specifiek jaartal, maar verlangden naar ‘die goede oude tijd’ en ‘vroeger’. Lowenthal’s conclusie luidt echter dat nostalgie niet noodzakelijkerwijs een verwerping van het verleden inhoudt. Nostalgie heeft minder met het verleden zelf te maken dan met het wensbeeld van een overzichtelijk en coherent bestaan. De geschiedenis kan worden aangepast aan hedendaagse behoeften, waardoor het stabiel en overzichtelijk wordt, terwijl het heden chaotisch en turbulent blijft.²⁵

Historici Christopher Shaw en Malcolm Chase vullen het nostalgie-onderzoek in de jaren tachtig aan met het werk *The imagined past. History and nostalgia*. Deze historici hanteren drie voorwaarden waar het ontstaan van nostalgie van afhankelijk is. De eerste voorwaarde is de aanwezigheid van het besef dat heden en verleden van elkaar verschillen. Ten tweede moet er een algemeen besef aanwezig zijn dat het heden ontoereikend en onbevredigend is, terwijl er geen duidelijke toekomstige verbetering verwacht wordt. Dit kan onder andere het geval zijn ten tijde van machtsverschuivingen in de samenleving of het verlies van een bepaalde functie en status. Ten derde dienen er objecten en beelden uit het verleden beschikbaar te zijn als bouwstenen voor het fenomeen nostalgie. De uitstraling van deze overblijfselen moet iemand de mogelijkheid bieden zich met het verleden te kunnen verbinden.²⁶ Shaw en Chase zijn aan de hand van deze voorwaarden, van mening dat de mogelijkheid voor het ontstaan van nostalgie de afgelopen tijd is toegenomen. Dit komt door een steeds sneller veranderde samenleving, waardoor de afstand tot het verleden alsmaar groter lijkt te worden.²⁷

Een meer recent werk over nostalgie is het werk van de historica Svetlana Boym met de titel *The future of nostalgia*. Nostalgie is volgens Boym onlosmakelijk verbonden met de moderne tijd en het idee van tijd als een onomkeerbare eenheid. Het fenomeen is dus niet gericht op het verlangen naar een andere plaats, maar het verlangen naar een tijd of periode die niet meer terug te halen is. Boym maakt een tweedeling: de restauratieve nostalgie en de reflectieve nostalgie. Restauratieve nostalgie wordt niet als nostalgie bestempeld, maar als de absolute waarheid. Deze vorm van nostalgie streeft naar een terugkeer naar de oorsprong en creëert daarbij duidelijke grenzen voor een samenleving. Reflectieve nostalgie heeft

²⁵ D. Lowenthal, *The past is a foreign country* (Cambridge 1985) 325-326, 348-350, 372-378.

²⁶ C. Shaw en M. Chase, ‘The dimensions of nostalgia’ in idem ed., *The imagined past. History and nostalgia* (Manchester 1989) 1-17, 2-4.

²⁷ Shaw en Chase, ‘The dimensions of nostalgia’, 15.

daarentegen als doel verbrijzelde fragmenten van de herinnering te koesteren en deze vorm van nostalgie richt zich vooral op individuele verhalen.²⁸ Boym concludeert dat nostalgie het verlangen naar een thuis is dat niet meer bestaat, of nooit heeft bestaan.²⁹

Een thuis dat niet meer bestaat voor de oud-Indiëgangsters is de voormalige kolonie Nederlands-Indië. Aan de hand van dit verloren thuis noemt antropoloog Renaso Rosaldo de terugkerende nostalgie in de jeugdherinneringen ‘imperialistische nostalgie’. Rosaldo benadrukt dat herinneringen met een vorm van imperialistische nostalgie, imperialistische ideologieën reproduceren en verstoren. Imperialistische nostalgie doet zich voor als een onschuldig verlangen naar het verleden, maar in feite wordt het brute geweld van het kolonialisme weggemoffeld achter exotische en paradijselijke verbeeldingen. Herinneringen aan bepaalde gebeurtenissen en situaties die geen positieve bijdrage leveren aan een ge(re)construeerde kindertijd in de kolonie, worden in het imperialistisch nostalgische fenomeen niet meer opgehaald.³⁰

Historicus Olivier Rieter is van mening dat het fenomeen van een onbezorgde kindertijd (in de voormalige kolonie Nederlands-Indië) voor velen een domein bij uitstek vormt voor een nostalgisch terugverlangen. Fragmenten van het eigen verleden in de vorm van allerhande memorabilia worden gekoesterd. Rieter beschrijft het begrip nostalgie als het door een roze bril terugkijken naar het verleden. Het gaat om gloedvolle herinneringen aan betere tijden, toen alles nog mooi en overzichtelijk was. In jachtige tijden van snelle communicatie en harde omgangsvormen grijpen mensen soms terug naar vervormde versies van het verleden. Ze verlangen naar hechte samenlevingen en kindertijden. Deze gouden tijden worden geëvoceerd in het landschap van het geheugen en hebben een connectie met de persoonlijke geschiedenis. Hierbij gaat het ook om een herschepping van de historie. Het mooie van vroeger wordt opgepoetst en op de voorgrond geplaatst, terwijl ongemakken, verdriet en tegenslagen onder het tapijt worden geveegd.³¹

Dit overzicht sluit af met het vraagstuk rondom de relatie tussen geschiedenis en nostalgie. In het artikel ‘Paden zonder kruising?’ stelt historicus Kees Ribbens dat de wetenschappelijke geschiedbeoefening en het concept nostalgie beiden manieren zijn waarop mensen omgaan met het verleden, maar dat de nadruk in de geschiedbeoefening meer ligt op

²⁸ S. Boym, *The future of nostalgia* (New York 2001) 43.

²⁹ Boym, *The future of nostalgia*, XIII.

³⁰ R. Rosaldo, ‘Imperialist Nostalgia’, *Representations* 26 (1989) 107-122, 121.

³¹ O. Rieter, ‘Met een roze bril omgaan met het verleden’, in Olivier Rieter (ed.), *Nostalgie. Met een roze bril omgaan met het verleden* (Utrecht 2010) 5-13, 5.

het cognitieve aspect en bij nostalgie meer op het emotionele aspect.³² Ribbens concludeert dat nostalgie ‘voer’ is voor historici: elke wetenschapper die oog wenst te hebben voor de eigentijdste betekenis van het verleden, dient ook nostalgie serieus te nemen en het een plaats toe te bedelen in de theoretische en empirische bestudering. Het emotionele en persoonlijke karakter van het fenomeen nostalgie staat op gespannen voet met de kritische en gedistantieerde kennisverwerving van de geschiedwetenschap, niettemin raakt elke individuele historicus in zekere mate vertrouwd met nostalgie. De mogelijkheid dat beide benaderingen van het verleden, de geschiedkundige en de nostalgische, ergens samen komen kan een inspiratiebron zijn voor historisch onderzoek.³³

³² Ribbens, ‘Paden zonder kruising?’, 21.

³³ Ribbens, ‘Paden zonder kruising?’, 25.

Indische nostalgie

In de voorgaande paragraaf van het historiografisch overzicht is het begrip nostalgie onderzocht. Er is op zoek gegaan naar de wortels van het begrip en er zijn verschillende definities en onderzoeken uit de afgelopen jaren uiteengezet. Er is echter minder specifiek ingegaan op ‘Indische nostalgie’. Een meer gedetailleerde benadering van het concept nostalgie, toegepast op de Indische letterkunde, zal in deze paragraaf uiteen gezet worden. Wat is kenmerkend voor Indische nostalgie?

Historica Pamela Pattynama blikt in haar artikel ‘Laat mij voor ‘één keer schaamteloos terugverlangen: de herinneringsknoop van Indische nostalgie’ terug op de oorsprong van ‘het Indische verhaal’. ‘Het Indische verhaal’ is ontstaan in een periode waarin Nederlanders brieven vanuit de Archipel naar Nederland stuurde. Deze brieven zaten vol belevenissen en spannende verhalen. Een goed verhaal kon zelfs een promotie opleveren. Letterkundige Rob Nieuwenhuis stelt in zijn boek *Oost-Indische spiegel* het volgende: ‘Als er in Indonesië geen literaire traditie in de gewone betekenis van het woord geweest is, dan toch wel een andere en een zeer sterke, een verteltraditie die ondenkbaar is zonder het grote avontuur in de tropen, zonder de Indische eenzaamheid en het Indische ‘plantenleven, zonder de Indische sociëteiten met hun befaamde ‘kletstafel’ en zitjes, zonder de Indische huizen met hun wijde voor- en achtergalerijen, met hun terrasjes en platjes’.³⁴ Na verloop van tijd gingen fictie en feit daardoor door elkaar heen lopen.

Pattynama constateert dat binnen de Indische ego-literatuur veel geschreven wordt over een Indische jeugd. Een periode die bij uitstek dient voor mooie verhalen, nostalgische gevoelens en een positief beeld over Indië. Pattynama wijst het boek *Het land van herkomst* van E. du Perron aan als hét prototype Indische jeugdherinnering: een zorgeloze jeugd vol romantisch-heroïsme. Dit boek is tevens de voorloper van het meest populaire boek dat een Indische jeugd als thema voert: *Oeroeg* van de schrijfster Hella. S. Haasse. Sinds de verschijning van *Oeroeg* is ‘de jeugd in Indië’ een terugkomend nostalgisch thema geworden binnen de Indische literatuur. Verschillende generaties Indië-gangers gingen op zoek naar hun identiteit aan de hand van jeugdherinneringen. De Indische jeugd werd een geïdealiseerd, romantisch en nostalgisch fenomeen dat lezers en luisteraars meevoerde naar een exotisch tropisch landschap waarin vrijgevochten kinderen zich konden vermaken. Voor zowel jongens als meisjes moet Indië een paradijs zijn geweest, een lustoord waar geen enkele andere jeugd

³⁴ Rob Nieuwenhuys, *Oost-Indische spiegel. Wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven, vanaf de eerste jaren der Compagnie tot op heden* (Amsterdam 1978, 3e gewijzigde druk) 14.

aan kan tippen. Toch vraagt Pattynama zich af wat er steekt achter die zoete Indische jeugd en de daarbij horende Indische nostalgie.³⁵

Pattynama stelt dat in Indische jeugdherinneringen zowel positieve als negatieve aspecten van een jeugd terug te lezen zijn. De auteur van *Oeroeg* belicht niet alleen blijdschap en romantiek, maar ook verdriet en verlies. De herinnering aan een Indische jeugd blijkt in dit ‘oermodel van de Indische jeugd’, zoals Pattynama het noemt, allerminst vreugdevol. Naast *Oeroeg* heeft ook andere Indische literatuur ambivalente vertellingen die de paradijselijke voorstelling van de Indische jeugd ondermijnen. Desondanks worden deze verhalen vaak aangeprezen als een weemoedige idylle vol nostalgische gevoelens. Pattynama benadrukt dat dit niet komt door slechts een simpele topos: een vaste gedachtegang waarbij iedere jeugdherinnering, negatief of positief, als nostalgisch wordt beschouwd. De mythe van de paradijselijke jeugd in Indië wijst daarentegen op een gecompliceerde herinneringsknoop, die sporen herbergt van verschillende herinneringsvertogen. Nostalgie dient hierbij slechts als een uiterlijke vorm, als een dekmantel voor emoties waar Indiëgers niet mee voor de dag konden komen in een herinneringscultuur van koloniale schuld en schaamte. In een knoop van herinneringen konden mensen hun verdriet erkennen, woede traceren en het succes van de inburgering teruglezen. Pattynama concludeert dat de gecompliceerde herinneringsknoop van de paradijselijke Indische jeugd zodoende verre van abjecte nostalgie behelst.³⁶

Schrijver Rudy Kousbroek is van mening dat Indische nostalgie, ‘echte nostalgie is’. Volwassenen zijn altijd ballingen uit het paradijs van hun jeugd en dat kan nostalgie oproepen. Voor volwassenen die als kind in Nederlands-Indië hebben gewoond, geldt dit in extra sterke mate. Kousbroek schreef in *Het Oostindisch kampsyndroom*: ‘Er moet iets zijn in het landschap of de atmosfeer van Indië dat maakt dat iemand die erin is opgegroeid er zijn hele leven naar terugverlangt’.³⁷ Dit terugverlangen ziet hij als de bron van Indische letterkunde. Het gaat hierbij om nostalgie, niet om heimwee of valse nostalgie naar Tempo Doeloe, maar om de échte nostalgie die Kousbroek omschrijft als: ‘het verlangen naar iets dat er niet meer is, ofwel de weg weten in een huis dat niet meer bestaat’.³⁸

Maar schreef iedere auteur nostalgisch of zijn of haar kindertijd? Dit korte overzicht sluit af met de schrijver F. Springer (pseudoniem voor Carel Jan Schneider), die stelt dat hij altijd heeft geprobeerd de Indische herinneringen nuchter en relativerend tegemoet te treden.

³⁵ P. Pattynama, ‘Laat mij voor één keer schaamteloos terugverlangen...’: de herinneringsknoop van Indische nostalgie’, *Indische letteren* 23 (2005) 50-62, 52.

³⁶ Pattynama, ‘Laat mij voor één keer schaamteloos terugverlangen...’, 60.

³⁷ R. Kousbroek, *Het Oostindisch kampsyndroom*, (Amsterdam 1992) 182-183.

³⁸ E. van Boven, ‘De postkoloniale autobiograaf en zijn koloniale verleden’, 121.

Hij beweert in zijn openingswoord ‘Nuchtere nostalgie’ zich niet te laten verleiden tot nostalgie: ‘Vandaag de dag alsjeblieft geen nostalgie in de versleten zin van larmoyant terugblikken! Mijn eigen herinneringen aan een Indische jeugd geven daartoe gelukkig geen aanleiding’. Springer beweert dat de Indische jeugd mooi en onvergetelijk is, maar naarmate de jaren verstrijken de groep Indiëgangers die op zo’n paradijselijke jeugd terugkijkt kleiner wordt en het niet ondenkbaar is dat de Indische jeugd meer poëzie dan waarheid wordt. Springer is van mening dat nostalgie gebruikt kan worden om het verleden te benaderen, mits het geschraagd is door nuchterheid en bestuurd wordt door een soepele geest die altijd bereid is door de waas der herinnering vooruit te kijken en niet achteruit. Slechts in deze vorm, vormt nostalgie een goed instrument om een voltooid (Indisch) verleden en dynamisch heden op zinnige wijze met elkaar te kunnen verbinden.³⁹

³⁹ F. Springer, ‘Nuchtere nostalgie’ geschreven voor de opening van de 32^e Pasar Malam Besar (Den Haag 1990) 5-16, 6.

De (jeugd)herinnering

Naast nostalgie is er nog een ander concept dat nauw verbonden is met jeugdherinneringen: het geheugen. Veel mensen verkeren in de veronderstelling dat herinneringen gebaseerd zijn op de werkelijkheid, maar is dit wel zo? Recente geheugentheorieën gaan ervan uit dat de herinnering juist erg onbetrouwbaar en wisselvalling is. Het verleden ligt namelijk niet stil in het geheugen te wachten tot het wordt opgehaald. Het geheugen is, volgens historicus Alessandro Portelli, een actief proces dat nieuwe betekenissen blijft creëren en geen passief depot van verschillende feiten⁴⁰. Is een (jeugd)herinnering gelijk aan de werkelijkheid of slechts een eigen gecreëerde herinnering? Dit raadsel houdt psychologen al een aantal decennia bezig en de laatste tijd buigen ook steeds meer historici en literatuurwetenschappers zich over dit onderwerp. Volgens historicus Rob van der Zalm is hierdoor een bijna excessieve aandacht ontstaan voor het geheugen en de herinnering.⁴¹

Wat is een herinnering? Historicus Willem Frijhof begint zijn werk *De mist van de geschiedenis: over herinneren, vergeten en het historisch geheugen van de samenleving* met een uiteenzetting over het verschil tussen geschiedenis en herinnering. Hij stelt dat het verschil tussen geschiedenis en herinnering kortweg samengevat kan worden met het woord ‘toe-eigening’. Een herinnering is, volgens Frijhoff, ‘de vorm waarin individuele personen, afzonderlijke groepen en welomschreven gemeenschappen zich de sporen van het verleden als op henzelf betrokken toe-eigenen en ze zo tot hun eigen, geleefde geschiedenis maken’. Vanuit historische hoek zijn termen als het geheugen en de herinnering metaforen die op een overdrachtelijke wijze duidelijk kunnen maken hoe onze omgang met verleden in de sociale ruimte werkt.⁴²

Door de toenemende aandacht voor het geheugen zijn er veel vragen rondom de herinnering ontstaan. Hoe leeft een herinnering voort? Herinnert iemand zich een (jeugd)herinnering zelf? Of is hem of haar ooit een verhaal verteld en is het in een herinnering veranderd? En als de herinnering toch een oorspronkelijk beeld is, slaat iemand dan het beeld steeds opnieuw op, zodat een oude herinnering eigenlijk niet ouder is dan de laatste keer dat iemand eraan dacht? Deze laatste gedachte is de opvatting van de meeste geheugenpsychologen. Als iemand zich iets herinnert legt hij of zij een nieuw neuronaal spoor aan en de volgende keer dat hij of zij zich ogenschijnlijk hetzelfde herinnert wordt het meest

⁴⁰ Pattynama, ‘Laat mij voor één keer schaamteloos terugverlangen...’, 58.

⁴¹ R. van der Zalm e.d., *Ornamenten van het vergeten* (Amsterdam 2007) 9.

⁴² W. Frijhoff, *De mist van de geschiedenis: over herinneren, vergeten en het historisch geheugen van de samenleving* (Nijmegen en Rotterdam 2011) 11.

recente spoor geactiveerd. Herinneringen, daarbij ook de alleroudste, reizen in je hersenweefsel mee in de tijd, maar worden steeds vergezeld door nieuwe afdrucken. Volgens deze theorie sluit je door terug te denken aan je eerste herinnering een merkwaardig contact in de neurologische circuits van het geheugen: het oudste wordt weer heel even het nieuwste. Herinneringen zijn dus in beweging. Wat zegt dat over de betrouwbaarheid? ⁴³

Veel onderzoek in de geheugenpsychologie is gericht op de betrouwbaarheid van een herinnering. Er zijn omstandigheden waarin het van essentieel belang is dat de herinnering overeenkomt met wat er werkelijk gebeurd is, maar er zijn ook plekken en momenten waarbij het duidelijk wordt dat herinneringen zijn veranderd. Pattynama stelt in haar artikel ‘Laat mij voor één keer schaamteloos terugverlangen...’ De herinneringsknoop van Indische nostalgie’ dat niets zo onbetrouwbaar is als een herinnering. Zij beweert dat het de ongrijpbare emoties zijn die dicteren welke gebeurtenissen worden vergeten en welke komen bovendien. Tijdens dat proces veranderen herinneringen altijd van vorm en kleur. Elke (jeugd)herinnering wordt achteraf geboren. Een herinnering vertelt dus meer over het vertelmoment dan over de gebeurtenis zelf en geeft geen uitsluitsel of iets werkelijk is gebeurd. Louter op de grond van herinneringen, kan er geen kindertijd ge(re)construeerd worden naar de werkelijkheid. ⁴⁴

De psycholoog Douwe Draaisma onderstreept in zijn boek *De heimweefabriek* dat de werkelijkheid niet wordt vervormd door de ‘onbetrouwbaarheid’ van het geheugen, maar doordat het verleden, een gebeurtenis of een ervaring in een ander licht is komen te staan. De herinnering betekent niet meer wat het destijds betekende. In de herinnering verschijnt niet slechts het verleden, maar verschijnen ook de gevoelens en gedachten uit het heden. Herinneringen zijn geen dossiers die na inzage weer terug het geheugen ingaan zoals ze er zijn uitgekomen. Ze veranderen in gebruik en kunnen anders aanvoelen. Een herinnering aan dezelfde gebeurtenissen kan op verschillende tijdstippen anders ervaren worden, afhankelijk van iemands stemming van het moment. ⁴⁵ Daarnaast verwerpt Draaisma nog een tweede intuïtie over het geheugen. Hij stelt dat het als tachtigjarige niet meer mogelijk is de herinneringen van een twintigjarige op te halen, zoals de twintigjarige zijn herinneringen beleefde. Deze herinneringen zijn verdwenen. De tachtigjarige beschikt daarom slechts over herinneringen aan herinneringen. Herinneringen zijn selectief, onvolledig en gekleurd, maar herinneringen aan herinneringen zijn dit nog sterker. Dit fenomeen geeft aan dat de mens soms helemaal geen toegang meer heeft tot de oorspronkelijke herinnering, omdat het

⁴³ D. Draaisma, *De heimweefabriek. Geheugen, tijd en ouderdom* (Groningen 2008) 7.

⁴⁴ Pattynama, ‘Laat mij voor één keer schaamteloos terugverlangen...’, 58.

⁴⁵ Draaisma, *De heimweefabriek*, 113.

onmogelijk is een perspectief van jaren geleden te herstellen.⁴⁶ Dit zijn moderne opvattingen, eerder werd het geheugen, met zijn herinneringen, als een waterdicht archief beschouwd.

De moderne opvattingen over het geheugen worden volgens wetenschapsjournalist Martin van der Laan duidelijk in het onderzoek van Daniel Schacter getiteld 'Searching for memory: the brain, the mind and the past'. In dit onderzoek concludeert Schacter dat twee mensen nadat ze gedurende een jaar aan elkaar vastgeketend hebben gezet, hebben gezien wat de ander zag, hebben gelezen wat de ander las en leerde wat de ander leerde, alsnog twee verschillende getuigenissen zullen geven van dat jaar. Van der Laan stelt dat dit een nieuwe zienswijze op het geheugen is, omdat amper dertig jaar geleden het geheugen nog vergeleken werd met een computer die bestanden kon opslaan om ze later weer onbeschadigd op te roepen. Schacter is van mening dat dit een bedrieglijke metafoor is, omdat hierin geen rekening wordt gehouden met het perspectief van de herinneraar. De herinneraar kneedt het verleden voortdurend. Herinneringen zijn constructies, ze groeien en vergrijzen met ons mee.⁴⁷

Herinneringen veranderen niet alleen mee, ze worden ook vergeten. Draaisma onderstreept dat het vergeten gericht is op het huidige functioneren van het geheugen, op het vermogen nieuwe informatie op te slaan, op de snelle toegang tot de eigen woordenschat en op het kunnen vasthouden van nieuwe indrukken.⁴⁸ Frijhoff stelt in dezelfde lijn dat er sprake is van een vorm van georganiseerde vergetelheid. Vergetelheid is een activiteit uit ons dagelijks leven: een overlevingsstrategie in een wereld die ons met informatie, emoties en relaties overspoelt. Het gaat niet altijd om absolute vergetelheid, maar om verstandig, tactisch of strategisch beheer van onmiddellijk toegankelijke informatie die de grenzen van onze alledaagse leefwereld en onze dagelijkse omgang met anderen in ruimte en tijd bepaalt.⁴⁹ Van der Laan is van mening dat dit selectieve geheugenverlies tekenend is voor het permanente consolideren van ons dagelijks leven. Het geheugen wordt gedragen door hersenweefsel. Het weefsel is onderhevig aan verval en achteruitgang en daarmee vervangen of verdwijnen ook de herinneringen die erin lagen opgeslagen. Het menselijk archief werkt een leven lang de klok rond. Alleen al om die reden geeft Draaisma aan dat het geheugen geen archief of dossierkast is, als er iets verdwijnt, sluit wat er nog is op een bijna magische wijze aan elkaar aan, zodat alsnog alles even compleet lijkt als tevoren.⁵⁰

⁴⁶ Draaisma, *De heimweefabriek*, 115.

⁴⁷ M. van der Laan, *Hersengeheimen* (Amsterdam 2002) 126.

⁴⁸ Draaisma, *De heimweefabriek*, 37.

⁴⁹ Frijhoff, *De mist van de geschiedenis*, 22.

⁵⁰ Draaisma, *De heimweefabriek*, 39.

Het overzicht over de jeugdherinnering sluit af met een historische benadering van het concept. Wanneer raakten mensen geïnteresseerd in hun jeugdherinneringen en waarom hadden zij de behoefte deze op te schrijven? Historica Arianne Baggerman constateert dat vanaf het midden van de negentiende autobiografieën steeds meer in het teken kwamen te staan van het verschil tussen het heden en het verleden en het opschrijven van jeugdherinneringen toenam. Auteurs gingen meer nadruk leggen op de veranderingen in de samenleving en het proces van modernisering. Door deze modernisering kwam er vanaf het midden van de negentiende eeuw steeds meer een gevoel van nostalgie op en verlangden auteurs naar eerdere perioden in hun leven. Auteurs keken veelal op een sentimentele manier terug op het verleden en grepen terug naar hun jeugd. Autobiografen probeerden vervolgens hardnekkig herinneringen op te halen uit hun kindertijd om hun jeugdverhalen te (re)construeren op papier. De auteurs hadden de illusie iets te vinden dat ver weggestopt was, maar in feite creëerden ze aan de hand van nieuwe associaties slechts nieuwe identiteiten. Dit is verwant aan de werking van het menselijk geheugen.⁵¹

Al met al kan aan de hand de secundaire literatuur geconcludeerd worden dat bij de bestudering van nostalgie en jeugdherinneringen rekening gehouden moet worden met de subjectiviteit van de herinnering. Een herinnering kan in meerdere of mindere mate afwijken van de werkelijkheid. Een jeugdherinnering vertelt zowel een verhaal over het verleden als over het heden, het is geen vast gegeven of een dossier dat ongekreukt weer opgeroepen kan worden. Een oude jeugdherinnering wordt op het moment van schrijven, ophalen of vertellen de ‘nieuwste’ herinnering. Uiteindelijk vertelt een jeugdherinnering meer over de volwassene die achterom kijkt, dan over het kind dat de gebeurtenissen beleefde. Zo schreef de schrijver F. Springer: ‘Het verhaal is de waarheid. Malraux heeft ooit over het waarheidsgehalte in zijn werk gezegd: “Ce n’était ni vrai, ni faux, c’était vécu.” Ik gebruik vooral de herinnering als inspiratiebron. Al schrijvend wordt die als authentiek beleefde herinnering tot een mooi verhaal, tot fictie. Allemaal gelogen, en toch echt gebeurd’.⁵²

⁵¹ Baggerman, ‘Lost time: Temporal discipline and historical awareness in Nineteenth-Century Dutch egodocuments’, 514-516.

⁵² F. Springer, *Allemaal gelogen. De herinnering als mooi verhaal* (Amsterdam 2002) 46.

Context

De door mij onderzochte Indische jeugdherinneringen, geschreven in de jaren zestig van de vorige eeuw, zijn binnen een specifieke (historische) context ontstaan. De auteurs schreven hun biografische verhalen onder andere op in een postkoloniaal Nederland, waardoor zij hun weg moesten vinden in een herinneringscultuur van schuld en schaamte. Tevens deden de auteurs mee aan een literaire prijsvraag die was uitgeschreven door een Indische Kunstkring, gevoelig voor positief, nostalgische verhalen. In hoeverre moet de context worden meegenomen in een analyse? En kan de context los worden gezien van een verhaal of herinnering?

Antropologe Karin Willemse heeft zich over bovenstaande vragen gebogen in haar artikel 'Landscapes of memories: Visual and spatial dimensions of Hajja's narrative of self'. Willemse stelt dat een verhaal een uitbeelding van identiteiten is dat een onderdeel vormt van een specifieke context. Niet alleen het verbale of letterlijke gedeelte van een verhaal helpt de lezer het verhaal te begrijpen, maar ook de visuele en ruimtelijke dimensies van de context zijn van belang voor het begrijpen van het volledige verhaal. Wat wil de auteur laten zien en waar en wanneer is het verhaal geschreven?⁵³ Willemse onderstreept dat een verhaal niet slechts een taalhandeling is, maar ook een manier om jezelf neer te zetten aan de hand van een *performance*, ofwel een voorstelling die op een bepaalde tijd en plaats plaatsvindt. Het is belangrijk deze *performance* en de context niet los te zien van het verhaal. Een verhaal moet niet alleen begrepen worden in termen van het wat en hoe, maar ook in relatie tot het waar en wanneer van een (opgeschreven) verhaal.⁵⁴

Literatuurwetenschappers Sidonie Smith en Julia Watson stellen in hun boek *Reading autobiography* dat het ophalen van herinneringen gebeurt op bepaalde plekken en in bepaalde omstandigheden. We herinneren een familielid op zijn of haar geboortedag en we herinneren onze nationale geschiedenis aan de hand van parades en nationale feestdagen. Hoe iemand zijn autobiografie opschrijft, is volgens Smith en Watson afhankelijk van de specifieke tijd en de context van de vertelling. Een autobiograaf maakt niet slechts gebruik van isoleerbare feiten, maar van gesitueerde associaties die hij of zij op dat moment heeft. Smith en Watson stellen dat de context belangrijk is voor de analyse van een verhaal en dat deze context altijd politiek beladen blijft. Dit houdt voor de bestudering van de Indische jeugdherinneringen in

⁵³ Karin, Willemse, 'Landscapes of memories: Visual and spatial dimensions of Hajja's Narrative of Self', *Narrative Works* 2, 129-149, 142.

⁵⁴ Willemse, 'Landscapes of memories', 129.

dat ook de politieke en maatschappelijke invloeden op het kolonialisme en postkolonialisme van belang zijn voor een volledige analyse.⁵⁵

De context van de Indische jeugdherinneringen zal naar aanleiding van bovenstaande uitspraken zo nauwkeurig mogelijk uiteengezet worden. Allereerst zal een beeld worden geschetst van de prijsvraag. Wanneer is deze uitgeschreven? Waar waren de juryleden naar op zoek? Welke verhalen werden bekroond? Welke reacties riep de prijsvraag op? Daarna zal de periode van zowel de prijsvraag als de opgeschreven verhalen worden besproken. Hoe zag koloniaal Nederland eruit? In welke tijd speelt de kindertijd van de auteurs zich af? Hoe zag postkoloniaal Nederland eruit? In welke tijd hebben de auteurs hun autobiografieën opgeschreven? En tot slot de laatste vraag. Met welke (politieke) herinneringscultuur hadden de auteurs te maken?.

⁵⁵ Sidonie Smith en Julia Watson, *Reading autobiography: a guide for interpreting life narratives* (Minnesota 2001) 18.

De prijsvraag

Prijsvraag van Indische Kulturele Kring over 'Indische herinneringen'

De Indische Kulturele Kring *Tong-Tong* viert in mei 1964 zijn eerste lustrum. Aan de herdenking van dit heugelijke feit, zal o.a. een literaire prijsvraag worden verbonden over Indische herinneringen, waarbij in het bijzonder aan jeugdherinneringen is gedacht. Vele artikelen, o.a. in het Indische Tijdschrift *Tong-Tong* getuigen van een bijzondere aanleg bij verschillende schrijfsters en schrijvers, zodat we verwachten, dat onbekende talenten nog sluimerend zijn en op een bepaalde stimulans wachten ook voor het voetlicht te komen. Het I.K.K.-bestuur hecht niet aan mooischrijverij, het geeft de voorkeur aan eenvoudige taal, waarin Indische herinneringen, hetzij van ernstige, hetzij van vrolijke aard, worden neergeschreven. Wellicht zullen die ook kunnen strekken tot verrijking van het beeld van ons Indië van Tempoe doeloe. Aan deze prijsvraag is verbonden een eerste prijs van 150 gulden en een tweede van 100 gulden, terwijl zijdens de redactie van het tijdschrift *Tong-Tong* (met 10.000 abonnees) reeds de toezegging mocht worden ontvangen, dat de twee bekroonde inzendingen zo enigszins mogelijk in het tijdschrift zullen worden opgenomen. Het I.K.K. bestuur zal voorts alle medewerking verlenen om deze twee inzendingen in pocket-uitgave gepubliceerd te krijgen. Voor de jury hebben zich beschikbaar gesteld de auteur Robert van Gulik als voorzitter, Margaretha Ferguson en Robert Nieuwenhuis als leden. De beslissing der jury zal worden bekend gemaakt tijdens de lustrumviering in begin mei 1964. De inzenders gelieven hun bijdragen voor 1 april 1964 te sturen aan Dr. R. H. van Gulik, Tenhovenstraat 88 te 's-Gravenhage in twee gesloten enveloppen. De ene enveloppe bevat dan de bijdrage met vermelding van een bepaalde motto: in de tweede worden motto, naam en adres van de inzender duidelijk vermeld. De omvang van iedere bijdrage zal maximaal 100 getypte bladzijden van 150 à 400 woorden moeten zijn: één doorlopend verhaal is even welkom als een reeks schetsen. Wij hopen dat de oproep voor deze prijsvraag in ruime zin weerklank zal vinden!

Het bestuur van de Indische Kulturele Kring *Tong-Tong*

Voorgaande bladzijde is de oproep voor de literaire prijsvraag, uitgeschreven door de Indische Kulturele Kring *Tong-Tong* op 18 november 1963. Het I.K.K. bestuur maakte een aantal kernpunten voor deze prijsvraag duidelijk: een voorkeur voor jeugdherinneringen, geen mooischrijverij, eenvoudige taal en een maximaal aantal bladzijdes van honderd. De inzendingen moesten ontvangen zijn voor 1 april 1964 en de winnaars zouden bekend gemaakt worden op de lustrum viering in mei van dat jaar.

Uiteindelijk werden er precies 41 inzendingen verstuurd en ontvangen, waaronder het grootste deel geschreven door vrouwelijke auteurs. De prijswinnaars werden gekozen door Robert van Gulik, Margaretha Ferguson en Robert Nieuwenhuis. De winnaars kregen een uitnodiging voor het lustrumfeest, zodat zij met zekerheid aanwezig zouden zijn bij de uitreiking. Zij kregen echter niet voorafgaand aan het feest te horen welke prijs zij hadden gewonnen. Uit het correspondentie archief van het tijdschrift *Tong-Tong* bleek dat de volgende schrijvers waren uitgenodigd: Mevrouw Siebenhaar-Scholte, mevrouw Putscher-Thomson en de heer Van den Berg. Mevrouw Siebenhaar-Scholte won de eerste prijs, mevrouw Putscher-Thomson de tweede en de heer Van den Berg nam een derde, speciale ‘extra jury-prijs’ in ontvangst. Nieuwenhuis heeft iets meer dan de helft van de inzendingen, die hij naar alle waarschijnlijkheid van historische waarde vond, ondergebracht in het archief van het KITLV te Leiden. Helaas zijn de winnende inzendingen niet in het genoemde instituut opgeslagen. Het verhaal van Siebenhaar-Scholte is in juli 1964 echter wel gepubliceerd in het tijdschrift *Tong-Tong*.

Niet iedereen kon zich in de bovenstaande uitslag vinden. In correspondentie archief van *Tong-Tong* lag het relaas van een ‘verloren’ inzending. Het betrof de brief van de heer Bastiaans, geschreven aan de heer Hamer op 22 mei 1964. In dit geschrift laat Bastiaans zich uit over de gang van zaken rondom de prijsvraag: ‘Dat de jury mijn inzending geen prijs waardig keurde, lag niet aan hem (R. Nieuwenhuis) maar aan Dr. Van Gulik. Als het van Nieuwenhuis afgehangen had, zou mijn inzending zeker voor een prijs in aanmerking zijn gekomen. Hij verontschuldigde zich min of meer over het resultaat’. Bastiaans laat zich tot slot ook nog uit over de prijswinnaars, hij schrijft: ‘Ook besprak ik de inzendingen van de eerste prijswinnares, die ik vlot en luchtig geschreven vond, dat er geen diepte in gelegd was, is niets erg en van de Heer van de Berg, wiens inzending veel minder is, althans hetgeen voorgelezen is. Te langdradig en teveel gevloek’. De reden van de brief? Bastiaans noemt zijn relaas slechts ‘lectuur voor de zondag’.⁵⁶

⁵⁶ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H1640, map 18, ‘Correspondentie 1964’.

Nederlands-Indië

Wie de zee beheerste, beheerste de archipel. Het was de sleutel die nodig was om de vele rijkdommen van Indië te kunnen ontsluiten. De landen die daarin slaagden waren achtereenvolgens Portugal, Nederland en Groot-Brittannië. Voor het bestuderen van een Nederlands Indische jeugdherinnering is vooral de Nederlandse overheersing van belang.

De Nederlanders waagden de reis naar de tropisch antipoden in de zestiende eeuw niet alleen omdat Nederland door Spanje de toegang tot Lissabon werd ontzegd. De Nederlanders hadden vooral de intentie door te stoten tot de bronnen van de tropische rijkdommen, waaronder verschillende specerijen als kruidnagel, nootmuskaat, foelie en peper. Maar in juni 1596 ging een Nederlandse vloot van vier schepen bij Java voor anker. Zinloos geweld en een algeheel gebrek aan respect voor plaatselijke gewoonten, maakten dat de Nederlanders op deze kusten niet welkom waren en destijds geen succes boekten. Gedurende de zeventiende eeuw lukte het de Nederlanders uiteindelijk toch om hun invloed in de archipel uit te breiden door hun superioriteit op zee en door middel van gewapende interventie, die dikwijls meedogenloos was.⁵⁷

Het werd de Hollanders snel duidelijk dat de afzonderlijke ondernemingen die in Indië werden opgezet weinig kapitaal opleverde en ze werden samengevoegd in één Verenigde Oost-Indische Compagnie, ook wel bekend met de afkorting VOC. Deze fusie zorgde voor een monopolie. De VOC leek in eerste instantie succesvol, het lukte de Compagnie om de Europese competitie af te schrikken. Maar of de VOC ook daadwerkelijk zo winstgevend was? De Compagnie hield haar dividenden kunstmatig hoog en de onderneming werd spoedig gedwongen geld te lenen om de rente en de voorgaande lening te kunnen betalen. Toen de Hollandse suprematie op zee in 1780 serieus te lijden had onder de Engelse aanval, konden de Nederlandse schepen de thuishaven niet bereiken en nam het verschil tussen kapitaal en uitgaven dramatisch toe. Het tekort van de VOC werd daardoor zo groot dat er staatshulp aangevraagd moest worden. In 1799 hield de Compagnie, na net geen twee eeuwen, op te bestaan. De enorme schuld werd door de staat overgenomen en de voormalige handelsonderneming werd het bestuur van een koloniaal rijk.⁵⁸

Het karakter van de Nederlandse betrokkenheid in Indië veranderde. Hoewel in het begin van de negentiende eeuw hervorming, liberale programma's en mensenrechten in

⁵⁷ E.M. Beekman, *Paradijzen van weleer. Koloniale literatuur uit Nederlands-Indië 1650-1950* (Amsterdam 1998) 20.

⁵⁸ Beekman, *Paradijzen van weleer*, 22.

Europa steeds belangrijker werden, was dit niet van toepassing op de Aziatische tak van de mensheid. Er werden vernieuwingen doorgevoerd in Indië, onder andere door middel van belastinghervorming en de invoering van het landrentestelsel gebaseerd op de gedachte dat al het land eigendom was van het koloniale bestuur. Tegen de tijd dat de Nederlandse koloniën in 1816 werden heroverd, was elke gelijkenis met de eerdere Compagnie verdwenen. Er ontstond nu een stevig gevestigd, paternalistisch koloniaal bestuur dat regeerde bij decreet en regelgeving en vervolgens de koloniën winstgevend probeerde te maken alsmede de levenswijze van de inwoners wettelijk te regelen.⁵⁹

De rest van de negentiende eeuw werd gekenmerkt door een gecentraliseerd gezag dat van bovenaf veranderingen oplegde, die vaak in strijd waren met het Javaanse leven en welzijn. Een voorbeeld van zo'n verandering was het cultuurstelsel. Onder dit stelsel moesten de Javanen marktgewassen kweken die weliswaar winstgevend waren op de wereldmarkt, maar weinig praktisch nut voor de Javanen zelf hadden. In feite betekende dit dwangarbeid en uitbuiting van het hele eiland alsof het een feodale staat was. Dit stelsel bevorderde het wantrouwen in het koloniale gezag en bracht opstanden met zich mee. Tevens gaf het aanstoot tot liberale hervormingen vanaf de kant van Nederlandse politici in het thuisland.⁶⁰

Desondanks breidde de directe controle over andere gebieden van de archipel zich uit. Eén van de oorzaken hiervoor was een ongekende toestroom van individuele burgers uit Nederland. Uitbreiding van de handel, vereiste uitbreiding van het gebied dat onder het rechtstreekse bestuur van Batavia stond om de stabiliteit te garanderen. Het koloniale bestuur spitste zich vervolgens toe op de verbetering van het onderwijs, de landbouw, openbare hygiëne en het transportnetwerk. Progressieve politici in Den Haag eisten dat Indië werd geregeerd op een morele grondslag die het belang van de inheemse bevolking diende en niet zozeer dat van de Nederlandse regering in Europa. Deze vorm van 'ethische' politiek werd in 1901 officieel.⁶¹

De periode van 1900 tot 1930 was waarschijnlijk de meest stabiele en welvarende periode uit de koloniale geschiedenis van Nederland. Nederland heeft gezag over de gehele archipel. De nieuw veroverde gebieden doen de inkomsten uit land- en mijnbouw, oliewinning en handel enorm stijgen. Ook groeide het aantal Nederlanders dat zich voor vast vestigde als planter, ambtenaar of militair. Daarnaast vestigden steeds meer vrouwen zich in de voormalige kolonie. De vrouwen brachten de Nederlandse cultuur mee naar Indië op het

⁵⁹ Beekman, *Paradijzen van weleer*, 22.

⁶⁰ Beekman, *Paradijzen van weleer*, 23.

⁶¹ L. de Jong, *Nederlands-Indië*, deel xi, de delen a, b, c van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag 1969-1991).

gebied van kunstbeoefening, kleding en eetgewoonten.

In het begin van de twintigste eeuw ontstond echter ook langzaam aan een opkomend nationaal Indonesisch bewustzijn. Diverse nationalistische partijen werden opgericht en de Indonesiërs eisten een veel representatievere rol in de regering van Indië. Het voorbeeld dat zij in de jaren veertig kregen, duidde voor de Indonesiërs dat Europese heersers niet onoverwinnelijk waren. In 1945 riep Indonesië de onafhankelijkheid uit, maar Nederland accepteerde deze in eerste instantie niet en probeerde zelfs het gezag te herstellen met een aantal militaire acties. Deze acties mochten echter niet baten en op 27 december 1949 erkende Nederland de Indonesische onafhankelijkheid.⁶²

⁶² Beekman, *Paradijzen van weleer*, 24.

De verwerking en herinnering

tot 1970

Dat er ooit een einde zou komen aan Nederlands-Indië, hadden veel Nederlanders tot aan de jaren veertig niet kunnen denken. In augustus 1945 was het einde echter een feit. Het was voor Nederland onder alle omstandigheden buitengewoon moeilijk om een eenzijdige proclamatie van de Indonesische onafhankelijkheid evenwichtig tegemoet te treden. De Nederlandse regering ging ervanuit dat ze haar gezag in Indië zou kunnen herstellen en de vooroorlogse situatie zou terugkeren. Dit bleek een illusie. De Nederlanders werden verplicht te vertrekken onder internationale en vooral Amerikaanse druk.⁶³

De Nederlandse samenleving reageerde niet enthousiast op de nieuwkomers en vooral niet op de niet-westerse onder hen. Tot halverwege de jaren vijftig voerde de Nederlandse overheid zelfs een ontmoedigingsbeleid, met als doel zoveel mogelijk migranten te weren. In de ogen van veel repatrianten schoot de opvang vanuit Nederlandse kant te kort. Deze gebrekkige belangstelling voor de nieuwkomers uitte zich in desinteresse voor hun Indische ervaringen en herinneringen. In een periode van wederopbouw lag de focus vooral op de herinneringen aan de Duitse bezetting en was er voor het verleden van Nederlands-Indië geen aandacht. De herinneringen van de repatrianten werden voornamelijk in besloten kring beleefd. Tevens kwamen de herinneringen van Europeanen die in Japanse kampen geïnterneerd waren geweest in de jaren veertig, pas later in de twintigste eeuw in de belangstelling te staan. Een discours van ‘slachtofferschap’, kwam pas na de jaren zestig op in de Nederlandse samenleving.⁶⁴

Het begin van de maatschappelijke veranderingen die een andere omgang met het Indische verleden in gang hebben gezet, wordt meestal gedateerd rond het einde van de jaren zestig. Hierbij dient het optreden van psycholoog en veteraan J. Hueting in VARA’s *Achter het nieuw* als startpunt. De impact van zijn optreden op televisie was groot. Het kabinet besloot een commissie in te stellen en de Nederlandse samenleving keerde zich tegen de Indië-veteranen. Vooral in linkse kringen werd scherp geoordeeld en het zelfbeeld van Nederland veranderde. Het koloniale verleden van Nederland werd in zijn geheel in termen van uitbuiting en onderdrukking geïnterpreteerd.⁶⁵

Voor de Indische Nederlanders betekende de herinnering aan Indië de bevestiging van

⁶³ Van Doorn, *De laatste eeuw van Indië*, 303-307.

⁶⁴ E. Locher-Scholten, ‘Van Indonesische urn tot Indisch monument: vijftig jaar Nederlandse herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in Azië’, *BMGN* 114, 2 (1999) 192-222, 195.

⁶⁵ H. Meijer, *Indische rekening. Indië, Nederland en de backpay-kwestie 1945-2005* (Amsterdam 2005) 246.

hun collectieve identiteit, waaraan uiting werd gegeven in een tijdschrift als *Tong Tong* en de jaarlijkse Pasar Malam. Het nostalgische aspect van de Indische cultuur en de beeldvorming over Indische Nederlanders kreeg hierdoor een negatieve lading. De antikoloniale houding die vanaf de jaren zestig dominant werd, maakte de nostalgische kanten van het koloniale leden ‘verdacht’ en ‘besmet’. De lotsverbondenheid van de Indische Nederlanders werd echter versterkt. Zij hadden bovendien vaak het gevoel te moeten vechten tegen verkeerde stereotypen en vooroordelen over bescheidenheid, indolentie en de isolerende familiebanden. Tevens bleef er sprake van een gebrek aan erkenning. Zowel in financieel als in moreel en historiografisch opzicht voelden de ‘totoks’ zich veelal achtergesteld in Nederland.⁶⁶

De Nederlandse regering nam tot de jaren zestig nauwelijks initiatief op het gebied van de verwerking en herdenking van Indië. De regering bepaalde vooral de kaders waarbinnen de herinneringen vorm kregen. Het beleid van de overheid was voornamelijk pragmatisch en voorzichtig. Zo was de verbeterde relatie tussen Nederland en Indonesië aan het einde van de jaren zestig, van positieve invloed op het toerisme naar Indonesië. Anderzijds ging de Nederlandse regering wel steeds meer inspelen op de reacties van pressiegroepen en opiniemakers. Het bezoek van de Japanse keizer Hirohito, begin jaren zestig, leidde tot veel commotie. Hij zou een oorlogsmisdadiger zijn geweest. Discussies over leed en schadevergoedingen zette het Indische verleden vanaf dat moment steeds meer op de kaart. Vanaf de jaren zeventig werd Indië steeds meer een *hot item* voor de media en de Nederlandse geschiedschrijving.⁶⁷

⁶⁶ Pattynama, ‘Herinneringsliteratuur en postherinneringen bij eerste en tweede generatie Indische schrijvers’, 209.

⁶⁷ L. van Poelgeest, ‘De cabaretier en de keizer. Nederlands onverwerkte oorlogsverleden en het bezoek van de Japanse keizer Hirohito in 1971’ in *Tijdschrift voor Geschiedenis* 100 (1987) 47-53.

De analyse

Het motief

Waar liggen de wortels van de Indische jeugdherinneringen uit de jaren zestig? Waarom klommen meer dan veertig auteurs in de pen, om hun Indische jeugdherinneringen op te schrijven en in te zenden? Voldeden de auteurs daarmee vooral aan een persoonlijke behoefte? Of ook aan een collectieve? In deze paragraaf beginnen we bij het begin en wordt onderzocht waarom de Indische jeugdherinneringen zijn ontstaan en opgeschreven. Om dit zo nauwkeurig mogelijk te kunnen doen, wordt er allereerst een korte blik geworpen op de geschiedenis van de Indische letteren in het algemeen en wordt daarna verder ingegaan op de persoonlijke motieven van de auteurs.

De literatuur is van oudsher een ware schatbewaarder van Indië. De geliefde kolonie heeft haar bekendheid onder het Nederlandse publiek voornamelijk te danken aan de literatuur. Vanaf de allereerste contacten met Oost-Indië brachten zeventiende en achttiende-eeuwse scheepsjournalen en reisverhalen de thuisblijvers sensationele informatie over deze onbekende, verre oorden. De Indiëteksten fungeerden daarbij niet als slechts een publieke bron van informatie, een aantal van deze teksten hebben de eeuwen ‘overleefd’ en voedden sindsdien ook het collectieve geheugen van Indië. Zelfs na de VOC tijd bleven deze Indië-verhalen een specifiek en zeer geliefd genre. Een niet te overschatten functie van de herinneringen aan Indië bestond voorts uit hun belangrijke bijdrage aan de nationale trots. ‘Waar een klein land groots in kan zijn.’⁶⁸

In de jaren vijftig van de vorige eeuw hield Indië echter op te bestaan. Er brak een periode aan van verborgen herinneringen aan de voormalige Nederlandse kolonie. Tijdens de naoorlogse wederopbouw leek het koloniale verleden geheel afgesloten, als een vergeten boek. Indië verdween daarmee uit het publieke domein en werd een goed bewaard familiegeheim. In de naoorlogse retoriek van de Nederlandse opbouw, nationale eenheid en goed-fout-discussies was de gemiddelde Nederlander slechts geïnteresseerd in de geschiedschrijving die de Duitse bezetting betrof en niet in de publieke herinnering aan Nederlands-Indië. Oud-Indiëgangsters hielden hun verhalen daarom binnenskamers of vervielen in stilzwijgen.⁶⁹

⁶⁸ P. Pattynama, ‘Het heden is de toekomst van het verleden’ in *Jaarboek van de maatschappij der Nederlandse letterkunde te Leiden* (Leiden 2009) 51-61, 53-54.

⁶⁹ P. Pattynama, ‘Herinneringsliteratuur en postherinneringen bij eerste en tweede generatie Indische schrijvers’ in R. Buikema en M. Meijer, *Kunsten in beweging 1900-1980* (Den Haag 2003) 207-222, 215.

De oproep in het Indische tijdschrift *Tong-Tong* om jeugdherinneringen aan Nederlands-Indië in te zenden, kwam dus niet voort uit het idee het nationale collectieve geheugen te voeden. De oproep kwam voort uit de bedoeling het collectieve geheugen te behagen van een specifieke herinneringsgemeenschap: een groep mensen die, ondanks verschillende afkomst of klasse, herinneringen aan Indië gemeen hadden. Het Indische tijdschrift *Tong-Tong* was bij uitstek de beste plek voor een groot aantal Indische jeugdherinneringen. In de Nederlandse cultuur was er voor deze Indische herinneringen weinig ruimte. Dit kwam door een heersende herinneringscultuur van schuld en schaamte die als een schaduw over Indië heen viel.

Maar naast de collectieve behoefte van de, onderbelichte, herinneringsgemeenschap was er bij de auteurs ook een persoonlijke behoefte jeugdherinneringen in kaart te brengen. Socioloog Wolfram Fischer-Rosenthal stelt dat mensen de behoefte krijgen over hun leven te schrijven, als zij zichzelf en hun activiteiten op een reflexieve manier willen structureren.⁷⁰ Dit lijkt ook van toepassing op de auteurs uit mijn onderzoekscorpus. Aan de hand van een autobiografie maakten de auteurs in de jaren zestig in hun verbeelding nogmaals ‘de reis’ naar Indië en bestudeerden hun jeugdherinneringen opnieuw. Daarnaast was het voor veel auteurs een vorm van ontspanning in het overdenken en structureren van hun jeugd. Mevrouw H.M. Marsman- van Deventer schreef in haar brief naar letterkundige Rob Nieuwenhuis, tevens jurylid voor de literaire prijsvraag, het volgende over haar motieven: ‘Voor eigen genoegen en ontspanning schreef ik de herinneringen en daarom niet in tweevoud. (...) Het opschrijven van alle herinneringen doet me alles opnieuw meemaken, evenals ’t overlezen telkens weer. Ik voel me eigenlijk wel eens schuldig, dat ik zoveel tijd verdoe met werk voor eigen genoegen, maar ik kan het eenvoudig niet laten. Vooral als ik het erg druk heb gehad, kan ik er schrikkelijk naar verlangen weg te kruipen met mijn machientje, ergens in een hoekje waar niemand me kan vinden. En dan maar mijn gedachten te laten gaan. Dit is mijn liefste ontspanning’.⁷¹

Een andere schrijfster die, net als Marsman- van Deventer, ook de nadruk legde op de vreugde en ontspanning van het schrijven, is mevrouw A.E.J. Breuning-Lambert. Zij schreef hierover het volgende: ‘Ik ben ervan overtuigd dat dit schrijfsel niet uitkomt boven een H.B.S. opstel, maar ik heb gemeend dat deze herinneringen nog een aardig beeld kunnen geven van het Indië in Tempo Doeloe. En het ophalen in eigen herinnering, het trachten weer te geven,

⁷⁰ W. Fischer-Rosenthal, ‘The problem with identity: biography as the solution to some (post-)modernist dilemma’s’, *Comenius* 15 (1995) 250-264, 261.

⁷¹ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H838, ‘De klok teruggezet’, 1.

hoe ik zelf deze tijd heb beleefd, heeft de schrijfster veel vreugde bezorgd'.⁷²

Een ander motief dat in het oog sprong is afkomstig van meneer P. Leembruggen. Meneer Leembruggen schreef zijn jeugdherinneringen op om zijn dagdromen een plekje te kunnen geven. Een opvallend aspect is echter dat hij ervan overtuigd was dat zijn lezer een objectief oordeel zou kunnen vellen over deze dagdromen en herinneringen: 'Wanneer ik tegenwoordig uit het raam van onze woonkamer kijk en de jeugd in onze straat gadesla, gaan mijn gedachten onwillekeurig uit naar mijn eigen jeugd, vol van onvergetelijke herinneringen. Met de verhalen uit die tijd wil ik trachten U een beeld hiervan te schetsen, zodat U zelf kunt oordelen of mijn conclusie wel juist is'.⁷³

De conclusie die Leembruggen vervolgens trok is dat zijn jeugd romantisch, zalig en paradijselijk was. Het is onwaarschijnlijk dat de lezer een andere conclusie zou trekken, aangezien Leembruggen slechts de serene kanten van zijn jeugd belicht. Maar Leembruggen is niet de enige auteur die zijn lezer een paradijselijke jeugd wil voorspiegelen. Letterkundige Erica van Boven meent dat het motief voor het naar buiten brengen van deze zalige jeugdherinneringen onder andere voortkomt uit de behoefte 'de wankel zelf' een basis te verschaffen. De auteurs groeiden op in een koloniaal systeem van apartheid en uitbuiting en zijn 'besmet' geraakt door hun koloniale verleden. De auteurs waren zich ervan bewust dat zij onderdeel werden van een verleden dat 'eigenlijk niet had mogen plaatsvinden'.⁷⁴ Naast ontspanning en vreugde lijkt dus ook het bewerken van een Indische identiteit, die de minder serene kanten van het koloniale verleden naar de achtergrond drukt, een motief de 'zalige' jeugdherinneringen op papier te zetten. Hoewel de vreugde en ontspanning van het schrijven in veel teksten terugkomt, is dit 'verdedigende' motief slechts tussen de regels door te lezen: 'Waren zij fout, mijn ouders? Waarschijnlijk wel. Maar voor de kinderen was het een onvergetelijke tijd, met heerlijke belevenissen en gebeurtenissen. (...) Wij waren niemand tot last.'⁷⁵

Al met al kan aan de hand van secundaire literatuur en primaire bronnen geconcludeerd worden dat de jeugdherinneringen op collectief niveau niet opgeschreven zijn voor het voeden van een nationaal geheugen, maar voor het aanvullen en beïnvloeden van een specifieke Indische herinneringscultuur. Binnen de Indische herinneringsgemeenschap was het voor de auteurs mogelijk, met veelal ontspanning en vreugde, hun herinneringen op papier te zetten en tevens hun Indische (besmette) identiteit op nostalgische wijze bij te slijpen met

⁷² KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H839, 'Herinneringen van prinses Eenoog', 15.

⁷³ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H849, 'Die goede oude tijd', 1.

⁷⁴ E. van Boven, 'De postkoloniale autobiograaf en zijn koloniale verleden', 123.

⁷⁵ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H838, 'De klok teruggezet', 7.

vrolijke jeugdherinneringen. Het motief voor het opschrijven van jeugdherinneringen is hoofdzakelijk voor ontspanning en vrolijkheid, het bewerken van een identiteit en het voeden van een collectief 'Indisch' geheugen.

De natuur en het klimaat

Nederlands-Indië verschilde in vele opzichten van ‘het moederland’ Nederland. Maar welke verschillen werden opgeschreven? Welke aspecten waren in Indië wezenlijk anders dan in Nederland? Een belangrijk verschil dat niet in een enkele herinnering, maar in mijn gehele onderzoekscorpus naar voren kwam, is de natuur en het klimaat. Veelal beginnen de Indische jeugdverhalen met uitgebreide omschrijvingen van de natuur, de woonomgeving en de weersomstandigheden. Sommige auteurs schreven slechts een aantal korte zinnen over hun bevindingen, andere auteurs wijdden er hele pagina’s aan. Met stip op één is de Indische leefomgeving, met daarin een andere natuur en het tropische klimaat het meest constante thema in het onderzoek naar de jeugtherinneringen van de jaren zestig.

Niet alleen in de jaren zestig werd er in Indische egodocumenten geschreven over de natuur en het klimaat. Historica Janny de Jong concludeert in haar artikel ‘Dreiging of dodelijk saai?’ dat er in de door haar bestudeerde geschriften, uit andere perioden dan de jaren zestig, op uiteenlopende manieren werd geschreven over de natuur en het klimaat. Een auteur die, volgens De Jong, vooral liefdevol over het Indische landschap schreef, was de natuurwetenschapper F. W. Junghuhn. Hij schreef over de tegenstellingen tussen de stilte en de schoonheid van de bergen en vulkanen en hij vond de Indische omgeving prachtig en ‘goddelijk’.⁷⁶ De Jong stelt vervolgens dat Junghuhn niet alleen stond in zijn bewondering voor de tropische natuur: haar ‘onvergelijkbaar mooi’ noemen was in koloniale teksten eerder een cliché dan een onregelmatigheid.

De jeugtherinneringen binnen mijn onderzoekscorpus bevestigen bovenstaand cliché. De natuur als thema werd vooral gebruikt als uitgangspunt voor liefdevolle beschrijvingen over Nederlands-Indië. Mevrouw Marsman- van Deventer schreef: ‘In de hete maanden, wanneer de takken naakt de hoogte in staken, groeiden de bloemknoppen van de plossoh tussen de djatti bomen. De warme deed hen zwellen en plots barstten ze open in grote trossen. Vurige flambouwen, fel oranje of warm rood zetten het hele grote bos in lichterlaaie. Dikwijls nog, in later jaren genoot ik van deze pracht. In stilte: want voor zoveel moois bestaan geen woorden’.⁷⁷ Daarnaast schreef Mevrouw L. Th. Vossenaar-Thal Larsen over Indië als het paradijs: ‘Ik ruik het nog, de frisse geur van het bergwater en de aarde die nat werd van de wilde rozen. Dat was het paradijs!’.

⁷⁶ J. De Jong, ‘Dreiging of dodelijk saai? Egodocumenten over Nederlands-Indië, 1840-1940’, *Groniek* 40 (2007), 29-46, 31-32.

⁷⁷ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H838, ‘De klok teruggezet’, 10.

De Jong verwijst in haar artikel niet alleen naar de positieve beschrijvingen van de natuur en het klimaat. Ze werpt ook een blik op koloniale teksten waarin niet positief over de Indische landschappen geschreven werd. Onder andere schrijver Bas Veth beschouwde, in het begin van de twintigste eeuw, de Indische natuur als een letterlijke bedreiging. Wanneer Veth uiteindelijk weer voet aan wal zette in Nederland en de frisse wind voelde, was ‘de crisis voorbij en de Indische tyfus geleden’. Hij erkende wel dat de grote bomen in Indië aanvankelijk indruk op hem gemaakt hadden, maar deze bomen konden, in tegenstelling tot de sterke bomen in Nederland, de wind en frisse lucht niet doorstaan. De Indische bomen ergerden hem, omdat ze altijd maar stil stonden en nooit ‘geheimzinnig gefluister’ voortbrachten. Veth concludeerde dat de Indische tropische natuur dor, doods en ronduit verschrikkelijk was. Hij was van mening dat hier ‘een stilte en rust’ hing die te vergelijken was met ‘de eenzaamheid van het graf’.⁷⁸

In de door mij onderzochte jeugdherinneringen, uit de jaren zestig, werd er ook meerdere malen over de stilte in Nederlands-Indië geschreven. In tegenstelling tot Veth schreven de auteurs binnen mijn onderzoekscorpus hier echter niet afkeurend, maar juist lovend over. Stilte was niet per definitie een negatief aspect van de Indische leefomgeving. Mevrouw Marsman- van Deventer schreef over de stilte in Nederlands-Indië: ‘Meneng betekent stilte. En het was er stil: zo eenzaam en verlaten. Met uitzondering van een enkele visser die zijn armeljk hutje verloren deed gaan in de wilde omstrengeling van hoog-opgroeïende djagoeng of ketella-pohongm, hadden we zelfs geen inheemse burenen. (...) Meneng was het meest vertrouwde plekje uit mijn jeugd. De liefde ook op het eerste gezicht’.⁷⁹ Mevrouw M.J.E. van den Sloot-Schreiber schreef ook positief over stiltes: ‘We lieten het laatste restje van de bewoonde wereld acht ons. Wij kwamen praktisch geen mens meer tegen. Het berglandschap werd zo overweldigend mooi en er heerste zo’n plechtige stilte, dat ik het gevoel had door de grootste en mooiste kathedraal ter wereld te lopen’.

Maar waarom zijn er binnen de jeugdherinneringen in mijn onderzoekscorpus nauwelijks negatieve beschrijvingen van de natuur te vinden, in tegenstelling tot de persoonlijke geschriften die de Jong bestudeerd heeft? Waarom werd zoiets als ‘een doodse stilte’ niet als saai of dor, maar juist als vreedzaam beschreven? De Jong verklaart het verschil in benadering door het verschil in tijd. Zij stelt dat er veelal enige tijd overheen moest kunnen gaan om de schoonheid van de Indische natuur te kunnen waarderen en als op zichzelf staand te beschouwen in plaats van in vergelijking met Nederland. De Jong onderbouwt deze stelling

⁷⁸ J. De Jong, ‘Dreiging of dodelijk saai?’, 33.

⁷⁹ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H838, ‘De klok teruggezet’, 18.

aan de hand van geschriften van de jurist C. Th. Van Deventer, die de natuur in eerste instantie beschreef als fraai, bekoorlijk en imponerend, maar ook als zeer stil en dood. Hoe langer Van Deventer in Indië bleef werd hij enthousiaster en heeft hij de eentonigheid anders leren. ‘De bergnatuur van Java liet zich niet zomaar kennen.’⁸⁰

Het idee dat nieuwkomers de Indische natuur pas na verloop van tijd gingen waarderen wordt ondersteunt door een aantal jeugdherinneringen binnen mijn onderzoekscorpus. In deze teksten werd beschreven hoe de auteurs, naarmate de tijd vorderde, meer van Indië en de omgeving gingen houden. C.M. Mevrouw Wijmans-Feltzer beschreef treffend: ‘Ik had eens een boek gelezen, waarin de schrijver het had over een ‘zilver oosterse morgen’. Ik had het wel mooi gevonden, maar eigenlijk nooit begrepen, waar hij dat zilver vandaan had gehaald. Maar toen ik op een vroege morgen vanuit mijn hotelkamer in Ngaaplang naar buiten keek, zag ik het. Ijle nevelsluiers hingen over het land en de zonnestralen, die erop vielen, gaven het geheel een zilveren aanblik. Hoe meer ik van Java zag, hoe meer ik er mij over verwonderde’.⁸¹

Daarnaast is nog een tweede verklaring mogelijk voor de slechts lovende beschrijvingen van de Indische natuur en het tropische klimaat. Een groot deel van de auteurs die de jeugdherinneringen heeft ingezonden in 1963/1964, is geboren in Nederlands-Indië. Deze schrijvers kenden geen andere omgeving dan de Indische. Zij hadden geen vergelijkingsmateriaal en zagen de Indische natuur als ‘normaal’. Deze auteurs vonden de Indische bomen niet ‘dor en dood’ maar beschouwden deze omgeving als een avontuurlijke speelplek. Mevrouw Breuning-Lambert schreef: ‘Van de bomen hebben wij kinderen heel wat plezier gehad, vooral toen wij eenmaal hadden leren bikkelen, met kleine koperen bikkeltjes en een rubber balletje, dat we zelf maakten van het sap, dat uit kleine wondjes in de stam kwam’.⁸² Mevrouw V. van Zadelhoff-van Heemskerck schreef in dezelfde lijn over de ‘stille bomen’: ‘Voor ons was geen boom zo aantrekkelijk als de waringin met zijn lange luchtwortels, waar wij zo graag aan bengelden, zijn lommerrijk bladerdak en omvangrijke, onregelmatige stam, waar wij zo heerlijk verstoppertje konden spelen’.

Dat de natuur geen dode of stille, maar juist avontuurlijke indruk heeft gemaakt werd eveneens benadrukt in de teksten van meneer Leembruggen. Zijn jeugdherinneringen zaten vol ‘spannende’ verhalen over plekken in zijn woonomgeving. Hij schreef uitgebreid over tochten, watertjes en zelfverzonden spelletjes, maar ook over een rivier, waar in eerste

⁸⁰ J. De Jong, ‘Dreiging of dodelijk saai?’, 35.

⁸¹ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H851, ‘Piekerans van een tokok’, 3.

⁸² KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H839, ‘Herinneringen van prinses Eenoog’, 3.

instantie niet veel te beleven viel. Toch schreef meneer Leembruggen over deze ‘saaie’ rivier: ‘De slangenrivier heeft op ons (de kinderen) altijd een grote aantrekkingskracht uitgeoefend, en talloos zijn dan ook de avonturen, die zich om of nabij deze rivier afgespeeld hebben’.⁸³

Over het algemeen kan vastgesteld worden dat de auteurs binnen mijn onderzoek positief schrijven over de Indische natuur en het klimaat. Zij schreven over het Indische landschap als dé plek waar je als kind spannende avonturen beleefde en in romantische sferen terecht kwam. De ‘teggeluiden’, de meer negatieve beschrijvingen, blijken aan de hand van het artikel van De Jong afkomstig van de Indiëgangers die ter plekke verslag uitbrachten en de Indische natuur bleven vergelijken met de Nederlandse. Tot slot zijn de écht positieve beschrijvingen opgeschreven door de schrijvers die in Nederlands-Indië opgegroeid waren en zich geen jeugd in Nederland konden voorstellen. Niets zo ‘fantastisch’ en ‘avontuurlijk’ als een jeugd ‘in de tropennatuur’ van Nederlands-Indië.⁸⁴

⁸³ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H849, ‘Die goede oude tijd’, 9.

⁸⁴ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H852, ‘herinneringen en mijmeringen over herinneringen’, 13.

Dieren

In Nederlands-Indië leefde vele verschillende soorten dieren die in Nederland niet voorkwamen. In de voormalige kolonie leefden onder andere kaketoets, papegaaien, kroonduiven en wel veertig verschillende soorten paradijsvogels. Tevens waren er fascinerende en exotische beesten als orang-oetans, atlasvlinders, tijgers en neushoorns.⁸⁵ De auteurs binnen mijn onderzoekscorpus schreven uitgebreid over deze exotische dieren die zij in de Indische landschappen tegen het lijf liepen. Wat maakte deze dieren in hun ogen bijzonder? En waren ze er bang van of er juist door gefascineerd? Of allebei? Daarnaast schreven de auteurs veelal over hun favoriete huisdieren en gaven zij hun lezer een moralistische boodschap mee. In deze paragraaf zet ik uiteen hoe er in de bestudeerde jeugdherinneringen over dieren werd geschreven en welke boodschap de auteurs de lezer vervolgens meegaven. Om dit zo nauwkeurig mogelijk te kunnen doen, wordt er allereerst een korte blik geworpen op de geschiedenis van dieren in Indische, koloniale teksten.

Al in de eerste reisverslagen van Hollandse zeevaarders werd over dieren geschreven. Gezien de omstandigheden van het maandenlang reizen met gebrek aan water en vers voedsel, beschouwden de eerste reizigers het dierenrijk van Oosterse streken vooral als functioneel. De reizigers stelden zich voornamelijk de vraag: ‘kunnen we deze beesten eten?’. Deze vraag betrof allereerst de zeedieren die ze al varende konden vangen. Later kwamen de landdieren aanbod, inclusief de soorten die in Europa nog onbekend waren. Neerlandicus Arie Jan Gelderblom is in zijn artikel ‘Beestachtige observaties’ van mening dat de nadruk op de eetbaarheid van dieren in (post)koloniale teksten vanaf de achttiende en negentiende eeuw verdween. Het accent verschoof naar de fascinatie en domesticatie van het dierenrijk. Toch verloren schrijvers, volgens Gelderblom, de eetbaarheid van de dieren nooit uit het oog.⁸⁶ De onderzochte jeugdherinneringen ondersteunen dit standpunt. Naast de verhalen over fascinerende en geliefde (huis)dieren, ontbraken de verhalen met daarin het dier als voedselbron niet in de postkoloniale geschriften uit de jaren zestig.

Mevrouw Marsman- van Deventer schreef bijvoorbeeld over het eten van vissen: ‘De djalah werd bij de minste rimpeling in ’t water in een wijde cirkel uitgeworpen. Over een schooltje terie sari of terie poetih. Sprotjes, die ook al weer zo lekker waren bij de rijst. Tot de knieën stond hij (opa) in het water, de visjes jagend in de mazen van ’t net. Langzaam trok hij

⁸⁵ J. Bultje, *De geschiedenis van Nederlands-Indië* (Amsterdam 2005) 43.

⁸⁶ A. J. Gelderblom, ‘Beestachtige observaties. Dieren in de (post) koloniale literatuur 1600-2000’ in *Indische letteren* 21 (2006) 198-213, 201.

't op de kant. De visjes spartelden er uit of werden uitgeschud. Die in de mazen bleven hangen plukten we er uit. En dikwijls vroeg dit veel tijd. Wat gaf de zee ons toch veel. Geen wonder, dat we er zo veel van hielden. Iedere dag verse vis'.⁸⁷ Mevrouw Van den Sloot-Schreiber schreef eveneens over vis als voedselbron: 'Hoe graag ik ook vis eet, toch vond ik het nooit prettig om lang bij de visverkopers te blijven staan. Hier wisselden schoonheid en wreedheid elkaar af. Veel vis werd er springlevend aangevoerd'.⁸⁸

Literatuurwetenschapper Bert Paasman is van mening dat koloniale auteurs vanaf de negentiende eeuw geleidelijk begonnen met het maken van uitvoerige beschrijvingen van woeste en gevaarlijke, maar ook mooie en bijzondere dieren. Er ontstond steeds meer belangstelling voor het woeste, exotische en het emotioneerde in de natuur. Het eetbare en functionele aspect van dieren verdween hierdoor naar de achtergrond.⁸⁹ Gelderblom benadrukt dat vanaf de negentiende eeuw dieren als gevaarlijk of levensbedreigend werden beschreven, maar tegelijkertijd ook als fascinerend en beeldschon. De beesten wekten door hun geheimzinnigheid wantrouwen en bewondering tegelijk. Niet zelden waren het beesten die zich een tijdje schuilhielden, om dan plotseling in al hun verschrikking te voorschijn te komen.⁹⁰

De combinatie van het exotische, het beangstigende en het fascinerende werd onder andere beschreven in de jeugdherinnering van Mevrouw Vossenaar-Thal Larsen. Zij schreef het volgende over de orang-oetang: 'Mijn moeder die het huis uit kwam om mij naar binnen te brengen, voelde zich verstijven van schrik, toen ze mij in de armen van een orang-oetan zag, die mij zachtjes en bijna teder wiegde. De angst van mijn moeder was, dat het dier met mij een boom in zou klimmen. (...) Toch hield mijn moeder niet van gekooide apen, omdat de melancholieke en bijna menselijke blik van een aap haar verdrietig maakte'.⁹¹

Mevrouw Vossenaar-Thal Larsen was echter niet de enige auteur die schreef over de orang-oetang als een fascinerend dier met verschillende kanten. Ook Mevrouw A.T. Haarmans-Strijland schreef in haar jeugdherinnering hoe de aap zowel gevaarlijk als bijzonder gevonden werd. Het beest werd doodgeschoten, maar daarna ook uitgebreid bestudeerd: 'Onze dochter was drie weken oud, toen mijn man bij thuiskomt van patrouille

⁸⁷ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H838, 'De klok teruggezet', 23.

⁸⁸ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H845, 'Indische cocktail', 30.

⁸⁹ B. Paasman, 'De ogen van de Nederlandse koloniale literatuur'. In: *Setiawati Darmojuwono, Lilie Suratminto en Kees Groeneboer (eds.). Duapuluh lima tahun Studi Belanda di Indonesia. Vijftieng jaar studie Nederlands in Indonesië. Depok: Fakultas Sastra Universitas Indonesia (1996) 231-251.*

⁹⁰ Gelderblom, 'Beestachtige observaties', 205.

⁹¹ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H852, 'Herinneringen en mijmeringen over herinneringen', 14.

een orang-oetan schoot, die op nog geen kilometer van ons huis in een boom zat. (...) Hij werd in triomf mee naar het kampement genomen, waar iedereen uitliep om hem te zien. Ik ook natuurlijk. Het was een beest, groter dan een man, met handen als kolenschoppen en woog meer dan 200 pond'.⁹²

Gelderblom stelt dat er in de twintigste eeuw opnieuw een verschuiving plaatsvond in de beschrijving van dieren. Koloniale auteurs gingen steeds meer schrijven over de domesticatie van dieren, in plaats van hun fascinatie voor dieren. De eigenschappen van dieren werden zodanig aangepast dat zij gewend raakten aan het leven in dienst en dichtbij de mens. Vervolgens werden niet slechts de woeste en gevaarlijke beesten beschreven, maar ook de dieren waarmee de Europeaan dagelijks leefde.⁹³ Mevrouw E.J. Bünger-Stadelman schreef treffend over domesticatie: 'Voor de gezelligheid was er een grote boxer met gecoupeerde staart, 'Kingkong' genaamd. Behalve dat Kingkong een schat van een dier was en erg verwend door de vrouwen, had hij het blaffen zo goed als verleerd. Als hij niet met de vrouw mee uit wandelen werd genomen, lag hij de hele dag lui op het terrasje in de speciaal voor hem gemaakte buitenmodel rotan-mand'.⁹⁴

In de lijn van Gelderbloms theorie, zijn er binnen de bestudeerde jeugdherinneringen uit de twintigste eeuw meer verhalen en beschrijvingen terug te lezen over het houden van 'simpele' huisdieren dan het aanschouwen en bestuderen van exotische beesten. Binnen mijn onderzoekscorpus is vooral 'de hond' een zeer populair onderwerp wanneer er over (huis)dieren geschreven werd. Mevrouw Vossenaar-Thal schreef bijvoorbeeld over de honden die zij in haar kindertijd had: 'Gedurende mijn hele jeugd hebben we hondjes gehad, meestal gladharige, foxterriers, leuke, intelligente en zeer vieve beestjes'.⁹⁵ Mevrouw Van den Sloot-Schreiber beweerde over haar honden dat het de trouwste kameraden waren uit haar jeugd: 'Onze twee honden, Rody en Bobbi, zijn heel veel jaren de trouwste kameraden van mijn broers en mij geweest. Zij waren onze metgezellen op wandelingen, zij waren onze partners bij stoeipartijen, zij waren aanhankelijk en gaven zelf een warme en een trouw, die men in vriendschappen tussen mensen maar zelden vindt'.⁹⁶ De populariteit van de hond werd door mevrouw E.M. Weijgers nogmaals bevestigd. Zij had geen hond, maar beschreef alsnog het gemis: 'Wij hebben nooit een hond gehad, omdat Papa doodsbang voor hondsdolheid

⁹² KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H850, 'Rombengan', 7.

⁹³ Gelderblom, 'Beestachtige observaties', 207-208.

⁹⁴ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H856, 'Oud-Indische anecdoten', 11.

⁹⁵ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H852, 'herinneringen en mijmeringen over herinneringen', 14.

⁹⁶ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H845, 'Indische cocktail', 66.

was'.⁹⁷

Naast de 'populaire' hond, werd in de herinneringen ook aandacht besteed aan de spinnen, muizen, kikkers, rupsen, torretjes, vlinders en vogeltjes. Er waren soms zelfs zoveel insecten en dieren aanwezig, dat men volgens mevrouw Breuning-Lambert 'nog niet ingeburgerd was, voor je een kilo mieren naar binnen had gekregen'.⁹⁸ Mevrouw van den Sloot-Schreiber beschreef de insecten en andere kleine dieren om en in het huis als 'kleine gasten': 'De meeste Indische huizen herbergden, behalve hun menselijke bewoners, ook nog een groot aantal kleine gasten. (...) De tuinen wedijverden met de huizen in gastvrijheid en ook daar namen veel kleine klantjes hun intrek, alweer gewenst of ongewenst. In de huizen, die wij bewoonden waren de meest vertrouwden de kleine, pientere tjitaks, een soort salamandertjes, die ongelofelijk handig tegen de muren opkropen en zachte kirrende- en smekkende geluidjes maakten'.⁹⁹

Kleine diertjes konden echter een grote rol spelen in de jeugdherinneringen binnen mijn onderzoekscorpus. Vogels en vlinders dienden zelfs als inspiratiebron bij uitstek voor de bijna poëtische beschrijvingen in het verhaal van mevrouw Marsman-Van Deventer: 'Het ochtendrood kleurde de hemel. Het zweefde over bergen en dalen naar bossen, waar 't met een voorzichtige kus de vogels uit hun slaap haalde. Moe na een bezige dag, vouwden deze hun vleugeltjes. Ze staken de kopjes tussen de veren, om in vaste slaap te rust te bevinden die ze behoefden. De koesterende aanraking deed hen ontwaken. Een gjetter en gekwinkeleer aan alle kanten!'.¹⁰⁰

Naast de verschuivingen in de tijd, benadrukt Gelderblom nog een ander aspect over dieren in zijn artikel 'Beestachtige observaties'. Hij is van mening dat koloniale teksten over dieren, naast encyclopedische opsommingen van waargenomen beesten, vaak een ideologische en moralistische lading bevatten. Is dit in de door mij onderzochte jeugdherinneringen ook het geval? Op deze vraag is enkel een volmondige 'ja' van toepassing. In bijna iedere jeugdherinnering waarin het thema dieren werd beschreven, werd er tegelijkertijd een ideologische of moralistische boodschap meegegeven aan de lezer.¹⁰¹ Mevrouw Weijgers schreef in haar jeugdherinnering: 'Opzettelijk zeg ik dieren, omdat beesten, me denken doet aan beestachtig als men wrede mensen bedoelt, terwijl de dieren niet wreed zijn met opzet en in een slag doden om in leven te blijven, zodat ik beestachtig een heel

⁹⁷ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H842, 'Bellen die opstijgen uit een oude vijver', 8.

⁹⁸ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H839, 'Herinneringen van prinses Eenoo', 5.

⁹⁹ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H845, 'Indische cocktail', 49.

¹⁰⁰ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H838, 'De klok teruggezet', 2.

¹⁰¹ Gelderblom, 'Beestachtige observaties', 210.

slecht vergelijkingswoord vind. De dieren, als de mens geschapen, verdienen die eerbied, die wij de onze toedragen'.¹⁰²

Mevrouw van den Sloot-Schreiber schreef over het aan de ketting leggen van honden: 'Het leven van een loslopende hond in Indië was niet benijdenswaardig. In verband met het gevaar voor hondsdolheid kwamen op gezette tijden de hondenvangers van Overheidswege met strikken en hun hondenkar. Gelukkig beschikten wij altijd over behoorlijke achtertuinen, waarin zij dikwijls vrij konden rondlopen, want van het altijd aan de ketting vastliggen wordt zelfs een hond tureluurs'.¹⁰³ Daarnaast schreef Meneer Leembruggen over de behandeling van dieren: 'Allereerst wat over slangetjes-trekken. Met deze bezigheid hebben we heel wat leuke momenten meegemaakt. Voor onze 'slachtoffers' was dat in de meeste gevallen niet prettig, maar daar bekommerden we ons toen niet zo veel om. Wat dat betreft waren we beslist niet zulke lieverdjes, als onze ouders wel gedacht hadden'.¹⁰⁴

Tevens werd er in de door mij bestudeerde jeugdherinneringen niet alleen op moralistische wijze geschreven over de behandeling van dieren, maar ook over het houden ervan. Vossenaar-Thal Larsen schreef in haar jeugdherinnering een betoog, waarom kinderen met dieren zouden moeten opgroeien: 'Ik wist dat het een voorrecht was dat ik van mijn jeugd in het wijde Indië had mogen genieten. Waar we ons daar ook bevonden, we hadden de ruimte en de natuur, en niet te vergeten de dieren om ons heen. Het is opvoedend en verfrissend want, stimulerend voor je gevoel voor humor, om huisdieren te bezitten'.¹⁰⁵ Maar waarom gaven de auteurs hun lezers een moralistische boodschap mee over de behandeling van (huis)dieren? Op deze vraag werd in de bestudeerde jeugdherinneringen geen antwoord gegeven door de auteurs. Er is echter wel een mogelijke verklaring.

In de jaren zestig, na een periode van wederopbouw, leek het koloniale verleden geheel te zijn afgesloten. De nationale herinnering aan Indië stond in het teken van schuld, schaamte en gruwelijkheden. Herinneringen aan de kolonie bleven daarmee uit het publieke domein en werden een goed bewaard geheim. Mijn suggestie is dat de auteurs binnen het onderzoekscorpus zich tegen het heersende stereotype beeld van de voormalige kolonisten wilden afzetten. Door het meegeven van een moralistische of ideologische boodschap konden de schrijvers aantonen dat zij niet per definitie wreed of slecht van aard waren: zelfs een hond werd op menswaardige wijze behandeld in de voormalige kolonie. Door het benadrukken van

¹⁰² KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H842, 'Bellen die opstijgen uit een oude vijver', 8.

¹⁰³ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H845, 'Indische cocktail', 66.

¹⁰⁴ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H849, 'Die goede oude tijd', 8.

¹⁰⁵ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H852, 'Herinneringen en mijmeringen over herinneringen', 18.

een correcte en waardige behandeling van dieren, werden de gruwelijkheden van het koloniale verleden naar de achtergrond gedrukt.

Tot slot is Gelderblom van mening dat na de Tweede Wereldoorlog de laatste verschuiving plaatsvond in koloniale teksten over dieren. Hij stelt dat de idylle van het koloniale erf uit het verhaal verdween en noemt het opvallend hoeveel dieren er in de postkoloniale teksten op ruwe wijze werden doodgemaakt. Het doden van dieren zou passen bij de jaren veertig, een tijd ‘gerucht en geweld’, maar bleef ook na deze jaren een actueel onderwerp.¹⁰⁶ Deze ontwikkeling sluit, zoals uit de moralistische boodschappen al blijkt, niet aan bij de verhalen binnen mijn onderzoekscorpus. De door mij bestudeerde jeugdherinneringen zijn geschreven in de jaren zestig, maar zijn geen verhalen vol ruw geweld jegens de dieren in Indië. De onderzochte jeugdherinneringen passen beter bij de door Gelderblom beschreven ontwikkelingen van de negentiende en twintigste eeuw. Naast een vermoorde orang-oetang en enkele spartelende visjes werd er overwegend positief en liefdevol over de dieren geschreven. Vooral fascinatie en domesticatie waren veelvoorkomende onderwerpen in de jeugdherinneringen uit de jaren zestig. Inclusief een moralistische boodschap waarin de auteur zijn of haar lezer voorschreef hoe er met dieren moest worden omgegaan. Mogelijkerwijs door de eerder gegeven verklaring: het naar de achtergrond drukken van koloniale gruwelijkheden. Moord en geweld waren geen veelvoorkomende onderwerpen binnen het thema dieren, de idylle van het koloniale erf bleef overheersen.

Al met al kunnen er binnen het thema dieren een aantal conclusies getrokken worden. De eerste conclusie houdt in dat de bestudeerde jeugdherinneringen over het algemeen goed aansluiten bij de door Gelderblom opgemerkte verschuivingen in koloniale teksten door de tijd heen. De jeugdherinneringen zijn afkomstig uit de twintigste eeuw en verliezen het eetbare aspect van dieren niet uit het oog, maar leggen de nadruk op fascinatie en vooral op domesticatie. Daarnaast werd er veelal een moralistische en ideologische boodschap voor de lezer opgeschreven. De tweede conclusie is echter dat de jeugdherinneringen binnen het onderzoekscorpus afwijken van Gelderbloms laatst opgemerkte verschuiving in postkoloniale teksten. Gelderblom is van mening dat er na de jaren veertig veel geschreven werd over moord en geweld jegens dieren. Dit is in de door mij bestudeerde jeugdherinneringen uit de jaren zestig echter niet het geval. Op een paar enkele uitzonderingen na, overheersten vooral de liefelijke en warme gevoelens voor de (huis)dieren in Nederlands-Indië. De auteurs waren

¹⁰⁶ Gelderblom, ‘Beestachtige observaties’, 210.

van mening dat moord en geweld niet op beesten van toepassing mocht zijn. Evenals het opsluiten of eeuwig aanlijnen van dieren. Om dit aspect te benadrukken, sluit deze paragraaf af met het volgende gezegde van mevrouw Weijgers: ‘Wil jij de hele dag in een hokje zitten? Nee. Nou dan, wat jij niet wilt, wat jou geschiedt, doet dat ook een ander niet’.¹⁰⁷

¹⁰⁷ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H842, ‘Bellen die opstijgen uit een oude vijver, 9.

De inheemse bevolking

Nederlanders kregen in Nederlands-Indië niet alleen te maken met een ander, tropisch, klimaat, Indische natuur en exotische beesten. De Indiëgangers kwamen ook in aanraking met een andere cultuur en ‘nieuwe’ mensen. De auteurs binnen mijn onderzoekscorpus hebben in de jaren zestig deze ‘nieuwe mensen’, ofwel inheemse bevolking van Indië uitvoerig beschreven. Ieder geschrift, op een enkele uitzondering na, verschaft informatie over ‘de inlanders’ van Indië. Historica Pamela Pattynama stelt dat in koloniale romans de inheemse bevolking vooral fungeerde als exotisch behang.¹⁰⁸ Maar is dit in de bestudeerde jeugdherinneringen ook het geval? Speelde de inheemse bevolking een prominente of ondergeschikte rol in de jeugdherinneringen? Beschreven de auteurs ‘de inlanders’ slechts als personeel? Of als kennis, aardige buurman of goede vriend? In deze paragraaf wordt onderzocht op welke manier er in de jaren zestig over de inheemse bevolking geschreven werd door oud-Indiëgangers.

In deze paragraaf zal het boek *Discourse* van cultuurwetenschapster Sarah Mills als uitgangspunt dienen voor de analyse. Mills zet in haar boek verschillende theoretische werken uiteen voor het analyseren van koloniale en postkoloniale teksten. Met name voor teksten die een uitgebreide beschrijving geven van de inheemse bevolking van gekoloniseerde landen. Mills is van mening dat er een genuanceerde benaderingswijze nodig is voor het analyseren van deze koloniale en postkoloniale teksten, omdat recente onderzoeken aantonen dat deze teksten minder eenzijdig zijn dan eerder werd vastgesteld.¹⁰⁹

Het eerste theoretische werk dat Mills beschrijft in het hoofdstuk *Colonial and post-colonial discourse theory* is het werk van literatuurwetenschapper Edward Said. Said concludeert in zijn werk *Orientalism* dat koloniale teksten niet alleen berusten op individuele gedachten, maar ook op een dieperliggende mentaliteit. In dit gedachtegoed was er in grote mate sprake van *othering*: de Oosterse wereld werd op een negatieve manier afgezet tegen de Westerse wereld en vooral de verschillen werden benadrukt. Said stelt dat het Oosterse volk te lijden had onder stereotypering en déhumanisering. Westerse schrijvers, waaronder ook wetenschappelijke schrijvers, schreven aan de hand van een dominant koloniaal discours waarin het Oosten ondergeschikt werd gemaakt aan het Westen.¹¹⁰¹¹¹

¹⁰⁸ Pattynama, ‘Herinneringsliteratuur en postherinneringen bij eerste en tweede generatie Indische schrijvers’, 207.

¹⁰⁹ S. Mills, *Discourse* (London and New York 1997) 105.

¹¹⁰ E. Said, *Orientalism* (New York 1978).

In eerste instantie lijken de Indische verhalen binnen mijn onderzoek aan te sluiten bij de theorie van Said. De Oosterse bevolking werd in het grootste deel van de jeugdherinneringen als ondergeschikt ervaren. Daarnaast beschreven de Westerse auteurs ‘de inlanders’ veelal als ‘praktisch’ en kregen ze geen menselijke karaktereigenschappen toegewezen. De Oosterse bevolking vervulde slechts een onbelangrijke en functionele rol in het verhaal over het leven in Nederlands-Indië. Deze manier van schrijven kwam in mijn onderzoek opvallend vaak naar voren, wanneer er geschreven werd over het vervoer in de Indische landschappen. Mevrouw Breuning-Lambert schreef: ‘We gingen eerst met de auto tot een plaats, van waaraf alleen nog maar kleinere bergpaden liepen. Daar steeg men over in een tandoe (draagstoel) of men ging te paard verder. (...) Het was een heel evenement, zeker voor de kinderen. Mijn moeder, zoals de meeste dames, werd dan door inlanders naar boven gepikkeld in een draagstoel’.¹¹²

Naast mevrouw Breuning-Lamert, schreven ook andere auteurs over draagstoelen in Indië, mevrouw Vossenaar-Thal Larsen schreef: ‘De andere dames gingen met de kleine kinderen in tandoes. Ikzelf vond een tandoe iets vreselijks en bovendien beneden mijn waardigheid. Uit mijn prilste jeugd herinner ik me een tocht (...), we zijn daarin zo slaag geraakt, dat de dragers af en toe, mopperend tegen ons, halt moesten houden omdat het danige slingeren van de tandoe hen ’t lopen bemoeilijkte’.¹¹³ Nog een andere schrijfster, Mevrouw Weijgers schreef over het vervoersmiddel: ‘Daar kwam de mandoer al weer aan en vroeg me of ik met de tandoe wilde of te paard. Natuurlijk nam ik het paard, want zo’n tamme tandoe, dat was goed voor dames of kinderen’.¹¹⁴ ‘Dat er bij deze tandoe ruste op de kracht van andere mensen was een ondergeschikt aspect van het verhaal. De inlanders’ werden door de auteurs slechts beschreven als een functioneel onderdeel van het vervoeren van Europese inwoners en hun bagage. De inheemse bevolking fungeerde hierdoor, zoals Pattynama stelt, inderdaad als een ‘exotisch behang’.¹¹⁵

Het vervoer was echter niet het enige thema waarin de inheemse bevolking als een praktisch onderdeel van het Indische leven beschreven werd. Mevrouw Vossenaar-Thal Larsen schreef: ‘De lampenjongen moesten tegen het donker worden alle lampen aan steken

¹¹¹ In deze analyse wordt het concept discours gebruikt, zoals de filosoof Michel Foucault deze hanteert. Foucault definieert het concept discours als het generale domein van alle uitspraken, waarmee een tijdelijke werkelijkheid wordt gepresenteerd en impliciet wordt aangegeven welke moraliteit er heerst.

¹¹² KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H839, ‘Herinneringen van prinses Eenoog’, 5.

¹¹³ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H852, ‘Herinneringen en mijmeringen over herinneringen’, 20.

¹¹⁴ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H842, ‘Bellen die opstijgen uit een oude vijver’, 3.

¹¹⁵ Pattynama, ‘Herinneringsliteratuur en postherinneringen bij eerste en tweede generatie Indische schrijvers’, 207.

en dat waren er heel wat, want alle vertrekken en galerijen moesten goed verlicht zijn. Om ze dan laat in de avond weer uit te doven met behulp van een lange blaaspijp, aan het eind gebogen en uitlopend in een soort kapje'.¹¹⁶ Mevrouw Weijgers schreef ook over verschillende klussen rondom het huis die uitgevoerd werden door de inheemse bevolking: 'Mama zat op een kruk bij de ingang van de deur, terwijl de kokki een pannetje aardappels vulde en op een bord een paar lepels boter kletst. (...) Terwijl de mandoer de vruchten haalde om die op schalen te schikken, terwijl hij ook de servetten vouwde, mooier dan dat wij op de fröberschool geleerd hadden'.¹¹⁷ Aan de hand van bovenstaande voorbeelden over het vervoer en het dagelijks leven kan gesteld worden dat de inheemse bevolking in de jaren zestig veelal beschreven werd als een praktisch aspect van het Indische leven en niet als 'medebewoners' of 'landgenoten'. 'Inlanders' werden in het verhaal niet genoemd aan de hand van hun naam, maar aan de hand van hun functie, waardoor er nauwelijks tot geen menselijke kenmerken aan ze werden toegekend. De inheemse bevolking diende slechts als 'het decor' van de herinnering aan Nederlands-Indië.¹¹⁸

Een ander theoretisch werk dat Mills in *Discourse* beschrijft is het werk van Taalwetenschapster Mary Louise Pratt. Zij stelt, anders dan Said, dat een tekst meer dan één dominant discours kan bevatten. Ofwel, Pratt is van mening dat koloniale en postkoloniale teksten op meerdere manieren gelezen kunnen worden, waardoor de koloniale verhoudingen binnen een tekst genuanceerd worden. Als een lezer tussen de regels van een koloniale tekst doorleest, zal hem of haar opvallen dat er binnen één tekst sprake kan zijn van zowel onderdrukking als verzet van 'de inlanders'. Pratt geeft als voorbeeld een document, geschreven vanuit Westers oogpunt, waarin beschreven werd hoeveel moeite het kostte de inheemse bevolking aan het werk te zetten. Wanneer de lezer in deze tekst niet de focus legt op het idee van onderdrukking, maar op het besef dat de weersin om te werken een vorm van weerstand is, zullen er meerdere discourses aan de oppervlakte komen.¹¹⁹

De theorie van Pratt diende als inspiratiebron, de Indische jeugdherinneringen op verschillende manieren te lezen. Als voorbeeld gebruik ik het citaat van Mevrouw Vossenaar-Thal Larsen opnieuw: 'De andere dames gingen met de kleine kinderen in tandoes. Ikzelf vond een tandoe iets vreselijks en bovendien beneden mijn waardigheid. Uit mijn prilste

¹¹⁶ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H852, 'Herinneringen en mijmeringen over herinneringen', 7.

¹¹⁷ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H842, 'Bellen die opstijgen uit een oude vijver', 20.

¹¹⁸ Het woord dcor is gebruikt naar aanleiding van S. L. Gibbins en F. Steijlen, 'Colonial Figures: Memories of Street traders in the colonial and early post-colonial periods' in *Public History Review* 19 (2012) 63-85, 65.

¹¹⁹ Mills, *Discourse*, 116-117.

jeugd herinner ik me een tocht (...), we zijn daarin zo slaag geraakt, dat de dragers af en toe, mopperend tegen ons, halt moesten houden omdat het danige slingeren van de tandoe hen 't lopen bemoeilijkte'. Dit citaat werd in eerste instantie gebruikt, om de functionaliteit en onderdrukking van de inheemse bevolking aan te geven. Het benadrukken van het 'gemopper' van de dragers geeft echter ook een vorm van verzet aan en nuanceert de 'meester-slaafverhouding' van het verhaal. De dragers deden wat hen opgedragen werd, het omhoog dragen van Europese vrouwen en kinderen, maar toch gaven zij in geringe vorm hun grenzen aan, als de kinderen hun taak bemoeilijkten door het op en neer wiegen van de draagstoel.

Een andere tekst, die naast de onderdrukking van 'inlanders', ook een vorm van verzet aan de oppervlakte bracht, is de tekst van mevrouw Weijgers. Zij schreef in haar jeugdherinnering uitgebreid over haar vader, die een poging deed de rietvelden te blussen, nadat deze in brand waren gestoken door 'koelies'. Met dit verhaal benadrukte zij niet alleen de moed en daadkracht van haar vader, maar impliciet ook het verzet van de mannen die de suikervelden in brand hadden gestoken, dit is terug te lezen in de zinnen: 'De koelies, uitbetaald door hun mandoers, kregen hun loon soms niet geheel uitbetaald en de hoge heren daar de schuld van gevend, wreekten ze zich, door de suikervelden, die er nu kurk en kurkdroog erbij stonden, in brand te steken'.¹²⁰ Deze enkele regels over de koelies die de brand hebben gesticht, demonsteren Pratts gedachtegoed, 'de wisselvalligheid' van de koloniale overheersing binnen één tekst.

Een andere vorm van verborgen verzet vanuit het inheemse volk en het personeel is terug te lezen in de jeugdherinnering van mevrouw Vossenaar-Thal Larsen. Zij schreef over haar moeder die haar personeel geld meegaf voor verschillende inkopen. Hier werd echter niet altijd even nauwkeurig mee omgegaan: 'De kokkie kreeg iedere dag een veel te groot bedrag mee voor haar passer-inkopen (...) natuurlijk werd daar misbruik van gemaakt, maar ik moet er misschien bijzeggen: een min of meer gepast misbruik en dan nog binnen zekere grenzen'. Hoewel hiermee op het eerste gezicht het beeld wordt geschetst dat het personeel zich niet aan de financiën hield, bracht de auteur toch nuance aan in de 'meester- en slaafverhouding' in haar tekst. In deze koloniale teksten, waarin de ondergeschiktheid de overhand heeft, zijn impliciet toch sporen van verzet terug te vinden. Dit citaat schetst, samen met de twee andere citaten, op het eerste gezicht het beeld dat het personeel zich niet aan de regels hield. Toch brachten de auteurs, waarschijnlijk onbewust, nuance aan in de 'meester- en slaafverhouding'. In deze koloniale teksten, waar de ondergeschiktheid de overhand heeft, zijn impliciet toch

¹²⁰ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H842, 'Bellen die opstijgen uit een oude vijver, 5.

sporen van verzet terug te vinden.

Het laatste theoretische werk dat in deze paragraaf wordt uiteen gezet is het werk van letterkundige Peter Hulme. Hulme borduurt in zijn werk voort op de complexiteit van het koloniale discours. Hij is van mening dat er niet op één dominante manier over het Oosten geschreven werd, in tegenstelling tot wat Said beweert. Niet alle koloniale geschriften bevestigen het negatieve stereotype beeld over de Oosterse bevolking. Hij onderstreept dat er zelfs een aanzienlijk aantal koloniale teksten bestaat, waarin Westerse reizigers de Oosterse cultuur als minder barbaars beschreef dan de Westerse. In deze geschriften werden stereotyperingen als het ‘exotische paradijs’ als geciviliseerd beschouwd.¹²¹¹²² Dit principe komt in mijn onderzoek sporadisch voor. Mevrouw Van den Sloot-Schreiber beweerde als enige dat de ‘niet blanken’ waarschijnlijk hoger in rang stonden bij God dan de ‘blanken’. Ze schreef: ‘God schiep de aarde, zo leerde men ons en hopelijk is er voor ieder mens een plekje grond, maar toch, ondanks al onze waandenkbeelden omtrent rassen standen, toch moet Hij hen het meest liefhebben, de niet blanken en ook onder hen de eenvoudigsten. Waarom anders, mogen zij wonen in de ongerepte tropische natuur?’¹²³

Dat koloniale teksten meerdere kanten kunnen hebben, toont Van den Sloot-Schreiber later in haar geschrift nogmaals aan. In eerste instantie sluit haar jeugdherinnering aan bij de dominante manier van schrijven over de inheemse bevolking, zoals in bovenstaande alinea’s beschreven werd: de ‘inlanders’ werden slechts aan de hand van hun functies en bezigheden genoemd. Toch is er een afwijkende paragraaf in het verhaal. Van den Sloot-Schreiber schreef binnen haar verhaal een brief aan haar baboe, het kindermisje. In een lange paragraaf beschreef ze de intense gevoelens die ze voor haar baboe heeft gehad. De brief begint met de liefdevolle woorden: ‘Jij was officieel onze baboe-anak, maar je was nog veel meer. Jij voedde samen met mijn ouders, ons kinderen op. (...) Wij hielden erg veel van je. Je bent een deel van onszelf geworden. Als ik nu terugkijk naar mijn kindertijd en mijn jonge meisjesjaren, zie ik jou, Pittik’.¹²⁴ Dat de auteur afweek van de dominante manier van schrijven werd duidelijk, doordat de auteur de voornaam van de baboe noemde in haar verhaal. In de andere bestudeerde jeugdherinneringen uit de jaren zestig kwam dit zelden tot niet voor, waardoor een baboe in de andere tientallen jeugdherinneringen een functionele en ondergeschikte rol vervulde. De afstand tussen de auteur en de baboe was in dit geschrift aanzienlijk kleiner dan in de teksten van andere auteurs.

¹²¹ Mills, *Discourse*, 117

¹²² P. Hulme, *Colonial encounters : Europe and the native Caribbean, 1492-1797* (Londen 1986).

¹²³ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H845, ‘Indische cocktail’, 24.

¹²⁴ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H845, ‘Indische cocktail’, 17.

De hoofdvraag van deze paragraaf was: ‘Hoe werd er over de inheemse bevolking geschreven?’. Deze vraag is beantwoord aan de hand van verschillende theorieën, zoals Mills deze beschrijft in haar boek *discours*. Na bestudering kunnen er een aantal conclusies getrokken worden. Allereerst dat de manier waarop er over de inheemse bevolking werd geschreven in de jaren zestig in eerste instantie lijkt aan te sluiten bij de standpunten van Said. De grote afstand tussen de Europese bevolking en ‘de inlanders’ werd in de teksten benadrukt en vooral de functionaliteit en oppervlakkigheid van de inheemse inwoners kwam in de Indische herinneringen aanbod. Er werden veelal geen menselijke eigenschappen aan de personeelsleden toegeschreven, ze werden niet bij naam genoemd en ze dienden als het decor of ‘exotisch behang’ van het Indische leven. Toch is het belangrijk te laten zien dat er in deze koloniale teksten meerdere discoursen verstopt zitten. Een tekst die op het eerste gezicht de koloniale verhoudingen lijkt te benadrukken en de ondergeschikte rol van de inheemse bevolking belicht, kan ook gelezen worden als een vorm van verzet. Op deze manier is er geen eenduidig discours in een tekst aanwezig. Tevens zijn er ook geschriften die het dominante koloniale discours, waarin de Oosterse bevolking als ondergeschikt werd beschreven, kunnen ontcrachten door hier op individueel niveau van af te wijken.

Tot slot is het belangrijk te vermelden dat in deze paragraaf alleen gekeken is naar de manier waarop er over de inheemse bevolking geschreven werd in de door mij onderzochte jeugdherinneringen. Er is niet geprobeerd een eenduidig antwoord te verschaffen op de vraag hoe er daadwerkelijk met ‘inlanders’ is omgegaan. Naar mijn mening kan er op het laatste namelijk geen passend antwoord gegeven worden aan de hand van deze databestanden. Om dit probleem te benadrukken sluit deze paragraaf af met de passende woorden van Mills: ‘What post-colonial discourse theory is concerned with is that the truth of those cultures is not recoverable. We will never know what those cultures were really like: all we have is our interpretations of a set of heterogeneous text which had effects in the real world of the time’.¹²⁵

¹²⁵ Mills, *Discourse*, 120.

Feestelijkheden

*‘Indische mensen hebben altijd goed kunnen feestvieren. Ik geloof, dat ons leven in de
wijdheid van het zonnige land, daar veel toe heeft bijgedragen. Als wij van nature al geen
feestmensen waren, dan werden wij het wel. Zo veel om ons heen sprak immers van feest, wie
kon daar ongevoelig voor blijven. Of wij rijk of minder rijk, of zelfs arm waren, wij konden de
goede stemming opbrengen, wij konden zelf van gewone dingen een feest maken.’*¹²⁶

Bovenstaand citaat is geschreven door Mevrouw Van den Sloot-Schreiber. Zij gaf in haar ingezonden jeugdherinnering een groot aantal beschrijvingen van de feestelijkheden in Nederlands-Indië. Daarin was zij echter niet uniek: veel schrijvers binnen mijn onderzoekscorpus vulden hun verhalen met herinneringen aan feestelijke gelegenheden. In deze paragraaf wordt onderzocht hoe er in de jaren zestig over dit onderwerp geschreven werd. Welke feesten werden beschreven? Hoe keken de auteurs op hierop terug? En tot slot: waarom werd er vooral over Nederlandse feesten geschreven?

Aan de hand van de door mij bestudeerde jeugdherinneringen kan er vastgesteld worden dat binnen het thema feestelijkheden een aantal populaire onderwerpen waren om over te schrijven: de sociëteit, de Oranjefeesten en het Sinterklaasfeest. De sociëteit stond met stip op één. Bijna alle feesten en partijen in Nederlands-Indië werden gevierd in dit centrum van vermaak. De sociëteit was voor veel Europeanen in de negentiende eeuw de enige gelegenheid tot gezelligheid en amusement, maar speelde ook na de eeuwwisseling nog een belangrijke rol in het sociale leven. Wat schreven de bestudeerde auteurs over deze ontmoetingsplek voor feesten en partijen?

Mevrouw Weijgers begon haar jeugdherinnering met de functie en onmisbaarheid van de soos: ‘In een klein stadje, vooral rond de jaren 1900 in het bijzonder, waar geen theater, bioscoop of café bestaat, is een onafhankelijk centrum onmisbaar. Daar ontmoet men elkaar, drinkt een glaasje of meerdere en organiseert het bestuur feestjes, danspartijen, sluit contracten af met artiesten voor muziek, toneel, kleinkunst, om ook cultuur te brengen’.¹²⁷

Mevrouw Bünger-Stadelman schreef dat een sociëteit nodig was om stille dorpen tot leven te wekken met een centrum waar iedereen kon samenkomen: ‘Door de week was het een doods dorp. Maar zaterdagavond kwam er leven in de soos, waar iedereen tenslotte belandde. Voor de danslustigen zorgde het plaatselijke muziekschors’.¹²⁸

¹²⁶ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H845, ‘Indische cocktail’, 58.

¹²⁷ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H842, ‘Bellen die opstijgen uit een oude vijver’, 26.

¹²⁸ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H856, ‘Oud-Indische anecdoten’, 6.

In de sociëteit werd er 's avonds gedanst, muziek gemaakt of gefeest. Overdag kon er in en rondom de soos gepicknickt worden. Sommige sociëteiten hadden zelfs een eigen tennisbaan: 'De tennisbanen werden druk bespeeld'.¹²⁹ Daarnaast waren er ook andere activiteiten. Mevrouw Breuning-Lambert schreef bijvoorbeeld specifiek over de muziekavonden en de muzikale activiteiten: 'Volwassen hadden hun sociëteits-avondjes, gewoon op zaterdagavond of bij bijzondere gelegenheden. Mijn vader had, met enkele kennissen een muzikaal groepje gevormd. Er waren een paar amateur violisten, een cellist en mijn vader speelde dwarsfluit. Met elkaar hebben deze heren menig gezellig avondje gemusiceerd.'¹³⁰ Mevrouw Bünger-Stadelman schreef daarentegen niet uitgebreid over muziekavonden, maar over het toneelspel dat geoefend en uitgevoerd werd in de sociëteit: 'Elke woensdagmiddag werd er in de danszaal van de soos gerepeteerd: de teksten mochten ze (de kinderen) mee naar huis nemen om uit het hoofd te leren. Het ging op die repetities steeds gezelliger toe. De kinderen deden allen hun uiterste best en speelden met volle overgave. Na de repetities werden ze getrakteerd op een glas ijs-gossok'.¹³¹

Antropoloog Fred Lanzing stelt dat je niet zomaar kon deelnemen aan bovenstaande activiteiten van de sociëteit. Er was een strenge ballotage: maatschappelijke positie, geld en huidskleur waren de criteria voor een lidmaatschap. Het werd niet officieel vastgelegd, maar de arme bevolking, militairen beneden de rand van officier en 'inlanders' kwamen er niet in.¹³² Lanzing's stellingen worden ondersteunt door de door mij bestudeerde jeugdherinneringen. Mevrouw Weijgers schreef over het klassenverschil: 'Het was niet de kleur, maar het milieu dat ons (de Indische samenleving) scheidde' en vervolgens 'We gingen naar de soos, terwijl het geboem gewoon doorging. Daar hield ik halt, niemand was buiten te zien en omdat ik wist dat wij toen geen lid meer waren van de soos, hield ik ook mijn broertjes terug om binnen te gaan. Uit de soos kwamen flarden muziek en stemmen, maar wij bleven buitenspelen en hangen naar binnen kijken een hele, hele lange tijd, tot er een paar kinderen naar buiten kwamen, arme kinderen, die zeker geen lid waren, aan wie ik vroeg: mogen jullie wel naar binnen?'.¹³³

Naast het verschil in milieu kon ook het geslacht een reden zijn buitengesloten te worden bij feestelijkheden in Nederlands-Indië. Mevrouw Marsman- van Deventer beschreef

¹²⁹ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H838, 'De klok teruggezet', 36.

¹³⁰ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H839, 'Herinneringen van prinses Eenoog', 5.

¹³¹ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H856, 'Oud-Indische anecdoten', 6.

¹³² F. Lanzing, 'Feesten in Indië. Van Sint Nicolaas tot lebaran: een persoonlijke introductie', *Indische letteren* 21 (2006) 5-12, 7.

¹³³ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H842, 'Bellen die opstijgen uit een oude vijver', 26.

in haar jeugdherinneringen hoe zij als vrouw op hoge uitzondering wél bij een Slametan aanwezig mocht zijn, omdat haar vader een zeer hoge functie bekleedde binnen de Indische samenleving. Zij schreef: ‘Hoe minder men at, hoe groter de pakjes konden zijn, die straks meegingen naar huis. Als ‘Berkat’ voor moeder en zusjes, die immers niet mee aan mochten zitten’.¹³⁴

Aan de hand van bovenstaande voorbeelden blijkt dat feestelijkheden in Nederlands-Indië veelal gepaard gingen met het in- en uitsluiten van bepaalde bevolkingsgroepen. Toch waren er ook enkele momenten waarop de hele Indische samenleving samen feest vierde en de grenzen tussen de verschillende standen en bevolkingsgroepen vervaagden. Mevrouw C.M. Bouwens-Hoek schreef dat tijdens feestelijkheden iedereen mee deed: ‘Overall muziek, geluid, nieuwe kleren en visites. Echt een feeststemming. (...) De vreemde Oosterlingen (Arabieren en Chinezen), alles deed mee!’¹³⁵ Dit gebeurde onder andere bij feesten, die in het teken stonden van het Nederlandse koninklijk huis. Een koninklijke geboorte of Koninginnedag werd in heel de archipel met de hele Indische samenleving samen gevierd. De steden werden vervolgens versierd met erepoorten, gekroonde letters en op veel gebouwen, van overheidsinstanties tot toko’s, werd de Nederlandse vlag uitgehangen. Wat schreven de auteurs binnen mijn onderzoek op over het Koninklijk Huis, koninklijke geboortes en Koninginnedag?

Historicus Pieter Drooglever stelt dat de koningin voor ‘de gemiddelde Indischman’ symbool stond voor de eenheid van het rijk en de Nederlandse dominantie daarin. De binding aan de kroon werd, volgens Drooglever, door het gouvernement bewust onder de bevolking bevorderd met indrukwekkende staatsportretten in openbare gebouwen. Een opvallend aspect is echter dat ondanks vele pleidooien geen enkele Nederlandse vorst ooit een bezoek heeft gebracht aan Indië. In Indië moest de burger genoegen nemen met een portret, foto of afbeelding.¹³⁶ Mevrouw M. Sisten-Russer schreef over de staatsportretten: ‘Ellie zei: ‘Weet U wat wij ons hier zo vaak afvragen? Waarom komt koningin Wilhelmina toch nooit eens hier? Ik zou haar zo graag eens in levende lijve zien, in plaats van een portret.’ Daarbij keek ze naar het levensgrote mooie portret van onze koningin, dat aan de wand hing’.¹³⁷

De afwezigheid van de Nederlandse vorsten in Nederlands-Indië deed echter niet af aan de vreugde bij koninklijke feestelijkheden. In meerdere opgeschreven jeugdherinneringen binnen het onderzoek werd er geschreven over de geboorte van prinses Juliana. Een

¹³⁴ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H838, ‘De klok teruggezét’, 10.

¹³⁵ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H858, ‘Setia sampai mati’, 2.

¹³⁶ P. Drooglever, ‘De monarchie en Indië’ in *Ex Tempore* 17 (1998) 221-236.

¹³⁷ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H840, ‘Zo was het eens’, 28.

bijzondere gebeurtenis die veel auteurs zich in de jaren zestig nog konden herinneren. Mevrouw Weijgers schreef over over de koninklijke geboorte: ‘Op een keer hoorden we, dat een prins of prinsesje geboren zou worden. Dat zouden we weten, door het aantal kanonschoten, die op het erg van de regent zouden afgeschoten worden. En werkelijk, toen we op een dag in de klas zaten te werken: boem, na een poosje weer boem, sprongen we in de banken op en gilden. De onderwijzer kon ons niet houden, opgewonden als hij zelf was’.¹³⁸ Mevrouw Van den Sloot-Schreiber beweerde over hetzelfde moment: ‘Op de geboorte van prinses Juliana wachtte heel Nederlands-Indië dagenlang in intense spanning. Toen het eindelijk zover was telden wij de kanonschoten en waren heel even teleurgesteld, dat er geen prinses, maar een prinsesje geboren was; heel even. Daarna was er alleen maar overstelpende blijdschap om de komst van ons kleine prinsesje’.¹³⁹

Maar niet alleen een koninklijke geboorte zorgde voor vreugde en spanning, ook Koninginnedag werd in Nederlands-Indië groots gevierd. De uitbundigheid van deze dag werd nauwkeurig beschreven door mevrouw Marsman- van Deventer: ‘De dag van ’t mooiste feest van ’t jaar naderde. Koninginnedag. Met weemoed dacht ik aan het plezier dat ik had. De feesten werden uitbundig gevierd op Banjoewangi. Met volksfeesten, tenniswedstrijden en als slot het grote gekostumeerde bal in de oude soos’.¹⁴⁰ Koninginnedag was daarbij niet compleet zonder een gepast kostuum. Eén van de auteurs schreef een lange paragraaf over de verkleedpartijen op Koninginnedag, waarin zij onder andere schreef over een opvallende verkleedpartij: ‘Wij zouden gaan als symbool van het Oranjehuis: als de vlag, de wimpel en het Wilhelmus. Omdat ik de langste en de dunste van ons drieën was, zou ik, gekleed in blauwe lange broek, witte blouse en rode muts, de vlag voorstellen’.

Oranjefeesten werden in zowel Nederlands als Nederlands-Indië gevierd. Dit gold ook voor Nederlandse nationale feestdagen, zoals Sinterklaas. Dit sinterklaasfeest werd veel beschreven in de bestudeerde jeugdherinneringen. Antropoloog John Helsloot stelt dat het sinterklaasfeest in Indië voor een plezierige stemming zorgde. Vooral als het donker werd en de mensen meer gedronken hadden. Iedereen was uit op een pretje. Het sinterklaasfeest, zoals zich dat afspeelde in de centra van de grote steden in Indië, zorgde voor ‘carnavals-pret’. Sinterklaas heette, evenals het carnaval, ‘een korte periode van verbroedering’, aldus Helsloot.¹⁴¹ Dit plezierige aspect van het sinterklaasfeest werd door de bestudeerde jeugdherinneringen meer dan eens bevestigd. Mevrouw Van den Sloot-Schreiber schreef over

¹³⁸ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H842, ‘Bellen die opstijgen uit een oude vijver’, 26.

¹³⁹ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H845, ‘Indische cocktail’, 59.

¹⁴⁰ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H838, ‘De klok teruggezet’, 45.

¹⁴¹ J. Helsloot, ‘Sinterklaas en Kerstmis op Java, 1870-1941’, *Indische letteren* 21 (2006) 13-25, 15.

een plezierige tijd: ‘Sint Nicolaas bezorgde ons met voor- en napret minstens twee plezierige weken. Toen wij nog klein waren vormden de intocht van de Goedheiligman, de bezoeken aan diverse gelegenheden, waarin hij open huis hield, het gras snijden voor de schoentjes, het door geheimzinnige handen gestrooide snoepgoed, en later de cadeautjes in de leeggegeten schoentjes, evenzovele hoogtepunten. Toen wij ouder werden en zelf de rol van de goede Sint op ons namen, genoten wij minstens even uitbundig’.¹⁴²

Een ander plezierig onderdeel van het sinterklaasfeest waren de geschenken. Helsloot meent dat er al vanaf 1830 advertenties in de kranten stonden voor sinterklaascadeaus, bedoeld om te geven, eventueel uit de handen van Sinterklaas zelf. Chinese handelaren gingen zelfs met hun waren langs de huizen. Een sinterklaasfeest zonder cadeautjes werd ondenkbaar.¹⁴³ Mevrouw Weijgers schreef over het verlangen naar een cadeau: ‘De heilig man’ stond levend voor onze ogen, terwijl we onze versjes jubelend zongen en met één oog Zwarte Piet in de gaten hielden, die een grote zak in de hand hield. (...) Langs de wanden stonden tafels volbeladen met cadeaus, de poppen in hun dozen rechtop. Zij hadden roze gezichtjes, blond of bruin haar, veel mooier dan die ik zelf had: zó mooi waren deze, dat ik er telkens langs liep en dacht, als ik eens zo één...’¹⁴⁴

Mevrouw Van den Sloot-Schreiber schreef ook over het krijgen van sinterklaascadeaus. In haar opgeschreven jeugdherinnering verliep het geven van de cadeaus echter niet vlekkeloos: ‘Toen wij één voor één opgeroepen werden om Sint een hand te geven en zijn goede gaven te ontvangen, maakte de Goedheilig man de vergissing van zijn leven. (...) De kindervriend wees Piet een cadeau aan, dat deze aan St. Nicolaas gaf, die het weer mijn broertje in de armen legde. Het was ... een grote pop! Zo’n pop waar kleine meisjes van watertanden. Ik zal nooit vergeten, hoe resoluut mijn broertje de pop weer aan Sint Nicolaas teruggaf, naar de cadeau-tafel liep en zijn, waarschijnlijk allang van te voren bepaalde keuze aanwees: een houten paard op wielen’.¹⁴⁵

Het is belangrijk te vermelden dat de auteurs binnen mijn onderzoekscorpus aanzienlijk minder uitgebreide beschrijvingen gaven van inheemse feestelijkheden dan Nederlandse festiviteiten. Slechts een enkele auteur blikte terug op de feesten die niet specifiek bij de Nederlandse bevolkingsgroep hoorde. Dit betekent echter niet dat de enkele beschrijvingen van inheemse feesten niet noemenswaardig zijn. Mevrouw Marsman- van

¹⁴² KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H845, ‘Indische cocktail’, 61.

¹⁴³ J. Helsloot, ‘Sinterklaas en Kerstmis op Java, 1870-1941’, *Indische letteren* 21 (2006) 13-25, 17.

¹⁴⁴ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H842, ‘Bellen die opstijgen uit een oude vijver’, 14.

¹⁴⁵ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H845, ‘Indische cocktail’, 61.

Deventer schreef bijvoorbeeld meerdere pagina's over spannende en mysterieuze offerfeesten: 'In de schaduw van de waringin werden de offerfeesten gehouden. Met slametans, die nodig waren voor de goede gang van zaken. Het waren evenementen in mijn kinderleven. Want, waren die niet bestemd voor Mbah-Retjoh, voor wie ook ik een grenzeloze verering koesterde'.¹⁴⁶ Tevens schreef mevrouw Weijgers over de Pasar Malam, een feestelijke Indische markt: 'Voor de Pasar Malam werd een zee van standjes gebouwd, waar koortsachtig werd gewerkt om alles klaar te hebben voor de openingdag. Gedek en bamboe waren de grondstoffen voor die driewandige bouwsels, waar we kennis zouden maken met allerlei soort inheemse kunstuitingen'.¹⁴⁷

De vraag die overblijft is echter: 'Waarom werd er door de bestudeerde auteurs zoveel over de Nederlandse feesten geschreven en niet over de inheemse feestelijkheden? Hoogst waarschijnlijk kwam dit door de 'mokerslagen van het Europeaniseringsproces' in Nederlands-Indië, zoals historicus Joop de Jong het strikt vasthouden aan de Nederlandse cultuur noemt. Het Europeaniseringsproces werd in de jaren twintig en dertig versterkt door een naar binnen gerichte houding van de Europese gemeenschap. Totoks hielden zich bezig met het opnieuw omlijnen van hun identiteit. De Nederlandse bevolking in Indië leefde met de angst dat Koninginnedag of het 'eigen' sinterklaasfeest met de ondergang werd bedreigd en daarmee ook een specifieke Nederlandse identiteit. De 'Nederlandse' identiteit was dus geen vaststaand gegeven, maar een constructie die op onzekere momenten aangescherpt of aangepast werd. Onder andere door nationale feesten zeer uitbundig te vieren.¹⁴⁸ In het *Bataviaasch Nieuwsblad* stond over dit Europeaniseringsproces: 'Als wij Sinterklaas vieren eeren wij ons hollandsch verleden, onze hollandsse nationaliteit'.¹⁴⁹

Al met al is de conclusie van deze paragraaf dat feestelijkheden een veel beschreven thema was in de bestudeerde Indische jeugdherinneringen uit de jaren zestig. Binnen dit thema waren de sociëteit, Oranjefeesten en het sinterklaasfeest de populairste onderwerpen. Er werd vervolgens geschreven over activiteiten, klassenverschillen, vreugde, spanning, verkleedpartijen en cadeaus. Over de inheemse feestelijkheden werd door de bestudeerde auteurs aanzienlijk minder uitgebreid geschreven. Nederlandse feesten zoals Koninginnedag en Sinterklaas stonden dieper in de geheugens gegrift, dan de inheemse festiviteiten.

¹⁴⁶ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H838, 'De klok teruggezet', 10.

¹⁴⁷ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H842, 'Bellen die opstijgen uit een oude vijver', 14.

¹⁴⁸ J. de Jong, *De waaier van het fortuin. De Nederlanders in Azië en de Indonesische archipel 1595-1950* (Den Haag 1998) 393.

¹⁴⁹ *Bataviaasch Nieuwsblad* 3 december 1897 afgeleid uit J. Helsloot, 'Sinterklaas en Kerstmis op Java, 1870-1941', *Indische letteren* 21 (2006) 13-25, 15.

Mogelijkerwijs door de mokerslagen van het Europeaniseringsproces. De ‘Europese feestzucht’ was daardoor onvermijdelijk en de auteurs keken over het algemeen met warme gevoelens op deze feestdagen terug. Maar het grootste feest, feestelijker dan iedere feestdag, was volgens Lanzing: ‘geboren worden en opgroeien in Nederlanders-Indië’.¹⁵⁰

¹⁵⁰ F. Lanzing, ‘Feesten in Indië. Van Sint Nicolaas tot lebaran: een persoonlijke introductie’, *Indische letteren* 21 (2006) 5-12, 10.

Nostalgie

‘Wanneer ik tegenwoordig uit het raam van onze woonkamer kijk en de jeugd in onze straat gadesla, gaan mijn gedachten onwillekeurig terug naar mijn eigen jeugd, vol van onvergetelijke herinneringen.’¹⁵¹

Bovenstaand citaat is afkomstig uit de opgeschreven jeugdherinnering van meneer Leembruggen. Hij schreef in het begin van zijn herinnering terug te verlangen naar het verleden, een unieke kindertijd in Nederlands-Indië. Warm en gezellig, spannend en avontuurlijk. Vervolgens werd het mooie van vroeger binnen zijn verhaal opgepoetst en op de voorgrond geplaatst, terwijl het ongemak en het verdriet naar de achtergrond werden gedrukt. Hierin is meneer Leembrugger echter niet uniek. In een veranderde samenleving grijpen mensen al snel terug naar vervormde versies van het verleden. ‘Gouden tijden’ worden gekoesterd en ‘slechtere tijden’ vergeten. In deze paragraaf wordt onderzocht in hoeverre de auteurs binnen mijn onderzoekscorpus ‘het mooie’ binnen hun jeugdherinneringen op de voorgrond plaatsen. Ofwel: Op welke manieren komt nostalgie terug in de bestudeerde jeugdherinneringen? En waarom?

Voor er binnen dit onderzoek uitspraken gedaan kunnen worden over het concept nostalgie, moet er allereerst beschreven worden welke definitie er wordt gehanteerd. Daarbij is het belangrijk te vermelden dat nostalgie zich vooralsnog niet op veel wetenschappelijke belangstelling heeft kunnen verheugen en een eenduidige definitie ontbreekt. De wetenschappelijke werken over nostalgie vertonen geen bijzonder grote mate van onderlinge coherentie.¹⁵² Er is echter wel sprake van een belangrijke overeenkomst tussen de verschillende werken, zoals uiteengezet in de historiografie. Voortbordurend op de studie van socioloog Fred Davis wordt er vanaf de jaren tachtig een scheiding gemaakt tussen de begrippen heimwee en nostalgie. Heimwee wordt vervolgens beschreven als ‘het verlangen naar een plaats of thuis’ en nostalgie als ‘het verlangen naar een andere periode’. Voor de studie van Davis werden deze twee begrippen nog door elkaar gebruikt.¹⁵³

Voor deze paragraaf heb ik echter besloten de begrippen heimwee en nostalgie opnieuw door elkaar te gebruiken. Binnen de context van dit onderzoek is er namelijk niet alleen sprake van een verlangen naar een andere periode, maar ook naar een andere plaats. Indië bestaat niet meer. Huizen in de Archipel zijn verdwenen en oude woonomgevingen zijn

¹⁵¹ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H849, ‘Die goede oude tijd’, 1.

¹⁵² Ribbens, ‘Paden zonder kruising?’, 21.

¹⁵³ Cordaro, ‘Nostalgie en psychologie’, 15.

sterk veranderd door Indonesische nationalistische invloeden. Het verleden speelt zich daardoor niet alleen af in een andere tijd, maar ook op een onbereikbare, niet bestaande plaats. Dit is de aanleiding voor het gebruik van de definities van historica Arianne Baggerman en historicus Olivier Rieter voor het begrip nostalgie. Nostalgie wordt binnen deze paragraaf beschreven als ‘het terugverlangen naar situaties waarvan men zich realiseert dat ze onherroepelijk tot het verleden behoren’¹⁵⁴ en ‘nostalgie is het door een roze bril terugkijken naar het verleden’.¹⁵⁵ Door de brede aard van deze omschrijvingen kan nostalgie als een kapstok dienen voor zowel heimwee naar Indië, als het verlangen naar een andere periode.

Onderzoekers die zich over het concept nostalgie hebben gebogen, hebben de afgelopen jaren geworsteld met het vraagstuk of nostalgie een hoofdzakelijk positieve of hoofdzakelijke negatieve invloed op het gevoel heeft. Davis kwam in de jaren tachtig tot de conclusie dat mensen het concept nostalgie eerder met positieve dan negatieve woorden associeerden. Woorden als ‘geluk’, ‘plezier’ en ‘liefde’ werden over het algemeen meer gekoppeld aan het concept dan termen als ‘ongelukkig’ en ‘wanhoop’. Latere wetenschappers, in de jaren negentig, benadrukten echter dat nostalgie wel met negatieve gevoelens geassocieerd werd. Sociologen Joel Best en Edward Nelson stellen dat nostalgische gevoelens een vorm van verdriet zijn, omdat er teruggeblikt wordt op gebeurtenissen die voorgoed voorbij zijn.¹⁵⁶ De door mij bestudeerde jeugdherinneringen ondersteunen echter Davis’ theorie. Het grootste gedeelte van de auteurs schreven nostalgische passages waarin een positief accent de boventoon voerde met begrippen als ‘gelukkig’, ‘fantastisch’ en ‘heerlijk’. Dit is zichtbaar in de gekozen titels: ‘Die goede oude tijd’, ‘Weltevreden’ en ‘Heleen’s gelukkige jaren’. De nostalgische gevoelens met negatief beladen termen als ‘pijn’, ‘verdriet’ en ‘ongemakkelijk’ dolven het onderspit in aantal. De vraag die volgt is echter: ‘Welke onderdelen of thema’s binnen de jeugdherinneringen dragen deze positieve, nostalgische gevoelens uit?’. Het antwoord op deze vraag is drievoudig. Er is sprake van de, door Rieter beschreven, ‘roze bril’ in natuurbeschrijvingen, kinderlijke avonturen en eindpassages.

Binnen de jeugdherinneringen werd er veelal op nostalgische en sentimentele wijze over de natuur en het Indische landschap geschreven. De natuur in Nederlands-Indië was per definitie anders dan de natuur in Nederland. Door het benadrukken van de verschillen, het heerlijke klimaat in Indië en het regenachtige weer in Nederland, maakten de auteurs een duidelijk scheiding tussen volwassenen met een Indisch verleden en volwassenen zonder

¹⁵⁴ A. Baggerman, ‘Zo een vrijheid begeer ik nimmer meer te belevén’. Het witwassen van het verleden in egodocumenten (1800-1850) in *De negentiende eeuw* 33 (2009) 73-95, 77.

¹⁵⁵ Rieter, ‘Met een roze bril omgaan met het verleden’, 5.

¹⁵⁶ Cordaro, ‘Nostalgie en psychologie’, 15.

Indisch verleden. De natuur en het klimaat diende als bron voor nostalgische gevoelens die alleen oud-Indiëgangers konden begrijpen.¹⁵⁷ Mevrouw Van den Sloot-Schreiber schreef bijvoorbeeld over haar verlangen naar het Indische klimaat: ‘De zonneschijn was voor ons zo iets vanzelfsprekends, zij hoorde eenvoudig bij ons leven. Als ik nu met mijn man en zonen ’s avonds bij de televisie aandachtig en verwachting zit te kijken naar de weerman dan denk ik soms als een klein kind: kwam er maar een toverfee en bracht voor ons de tropenzon mee’.¹⁵⁸

Mevrouw Haarmans-Strijland ging daarentegen over op een poëtische schrijfstijl, waarmee zij haar verlangen naar de Indische natuur en het tropische klimaat beschreef:

‘Java wondertuin der tropen
In de gordel van Smaragd
Waar de natuur in duizend kleuren
’t Schoonste wonder heeft volbracht.
U heb ik lief mijn tropische Vaderland
‘k Houd van U mijn heerlijk Zonneland
‘k Heb U lief, mijn zonneland’.¹⁵⁹

Net als Mevrouw Sisten-Russer deed met haar gedicht over het Indische landschap:

‘Boven het water
en op het blanke land
de hemelkoepel
transparant
en verder rondom
de zee zo wijd
oneindigheid’.¹⁶⁰

Tevens dienden ook de ‘jeugdige avonturen’ als een inspiratiebron voor nostalgische gevoelens en een sentimenteel verlangen. Een groot aantal auteurs schreef in hun jeugdherinneringen over ‘grootste’ avonturen die zij als kind in de Indische landschappen beleefd hadden. Deze avonturen eindigden veelal met de opmerking nog vaak op sentimentele wijze aan deze gebeurtenissen terug te denken. Mevrouw Weijgers schreef bijvoorbeeld over een voorval op de markt, waarbij een klein jongetje op avontuur ging en zij hem alleen in de bioscoop terugvond. Zij beweerde: ‘Geen markt, die ik later bezocht, of ik moest weer

¹⁵⁷ D. Steinbach, ‘Carved out of nature. Identity and environment in German colonial Africa’ in C. Folke e.a., *Cultivating the colonies* (Ohio 2011) 47-78, 48.

¹⁵⁸ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H845, ‘Indische cocktail’, 8.

¹⁵⁹ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H850, ‘Rombengan’, 19.

¹⁶⁰ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H840, ‘Zo was het eens’, 3.

terugdenken aan het kleine ventje, innig tevreden voortstappend, onbekommerd in de volte van mensen en geluiden, die een avond zo als deze nu eenmaal voort brengt'.¹⁶¹

Meneer Leembruggen schreef in dezelfde lijn over een spannend avontuur, waar hij en zijn vrienden nog na jaren naar terugverlangden: 'In het bijzijn van andere vrienden deden we wat geheimzinnig, als we elkaar attent wilden maken op deze gebeurtenis. We zeiden dan tot elkaar 'Weet je nog?' en dan lachte de anderen betekenisvol'.¹⁶² Dat een 'kinderlijke' ervaringen uitgebreid beschreven werd door de Indische auteurs is volgens Rieter echter geen toeval: de onbezorgde kindertijd is voor velen het domein bij uitstek voor een nostalgisch terugverlangen. Hij stelt dat het geen betoog behoeft dat de gezellige kindertijd, vol avonturen, grotendeels een fictie is. Al is hij wel van mening dat de kinderlijke levensfase per definitie minder complex is dan de daaropvolgende.¹⁶³

Met bovenstaande, positief nostalgische, voorbeelden over de natuur en jeugdavonturen wil ik echter niet beweren dat er helemaal geen negatieve herinneringen aan het Indische verleden opgeschreven zijn door de auteurs binnen mijn onderzoekscorpus. Een groot gedeelte van de auteurs belicht in meerdere of mindere mate ook enkele negatieve aspecten van hun jeugd. Mevrouw Van Zadelhoff-van Heemskerck schreef bijvoorbeeld halverwege haar jeugdherinnering over de dood: 'Er kwam een ogenblik in onze zorgeloze jeugd, dat wij geconfronteerd werden met het wezen van de dood. (...) Aan de stralende hemel van mijn prille jeugd, die wel eens betrokken was geweest, had zich de eerste donkere wolk vertoond'.¹⁶⁴

Opmerkelijk is echter dat de door mij bestudeerde auteurs, ondanks enkele negatieve beschreven gebeurtenissen, alsnog eindigen met een positieve en nostalgische noot aan het einde van hun jeugdherinneringen. Een noot die ervoor zorgde dat de eerder besproken negatieve aspecten in één keer naar de achtergrond verdwenen en de geschreven herinneringen met een sentimenteel terugverlangen werden afgesloten. Hieronder enkele voorbeelden van nostalgische slotpassages, waaronder die van Mevrouw Van Zadelhoff-van Heemskerck:

'Terwijl ik verdrietig omkeek, zag ik achter de sleutel in het slot. Ik stak hem haastig bij mij als onvervreemdbaar bezit, de gouden sleutel der herinnering en ik herademde omdat ik wist, dat ik daarmee de toegang tot mijn jeugdland altijd weer zou kunnen ontsluiten om er even te verpozen bij al wat mij en bij de kleine Anglo lief was

¹⁶¹ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H842, 'Bellen die opstijgen uit een oude vijver', 15.

¹⁶² KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H849, 'Die goede oude tijd', 10.

¹⁶³ Rieter, 'Met een roze bril omgaan met het verleden', 5.

¹⁶⁴ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H844, 'Om en bij de kleine anglo' 44.

geweest'.¹⁶⁵

En die van mevrouw Marsman- van Deventer:

‘Terwijl ik aan de reling stond, de groene kunst steeds vager werd en uiteindelijk helemaal verdween uit het gezicht, was het of ik boven het geklots der golven zachte muziek hoorde opklinken. Liefelijke tonen en een heldere vrouwenstem, die me in één van haar liedjes riep: Djangan loepa ja dangan betta, djangan loema – Miss Riboet. Neen, nooit!

En evenmin ons goede oude Indië'.¹⁶⁶

Waarom komt zo'n positieve en nostalgische (eind)noot voor binnen een herinnering? Meerdere wetenschappers hebben hun gedachten over deze vraag laten gaan. Allereerst beweert filosoof Filippo Cordaro dat nostalgie helpt bij het handhaven van een positief zelfbeeld. Nostalgie laat ons vol vertederend terug kijken op ons vroegere zelf. Diverse onderzoeken tonen aan dat deelnemers aan wie werd gevraagd om nostalgische herinneringen op te halen hoger scoorden op het terrein van zelfachtig dan aan de deelnemers waaraan alleen gevraagd was gewone herinneringen op te halen. Cordaro is van mening dat zo'n positieve gemoedstoestand, in gang gezet door nostalgische gevoelens, in verband kan worden gebracht met een psychologisch herstelvermogen en het creatief denken. Nostalgie speelt een rol in het in stand houden van een positieve kijk op het leven en stelt de mens in staat om te gaan met het dagelijks leven.¹⁶⁷ Daarnaast stelt Pamela Pattynama dat nostalgie dient als dekmantel voor emoties, waar de oud-Indiëgangers niet mee voor de dag durfden te komen in een herinneringscultuur van schuld en schaamte jegens het Indische verleden. In 'een knoop' van nostalgische herinneringen kunnen de Indische Nederlanders verdriet erkennen, woede traceren en de succes van de inburgering teruglezen.¹⁶⁸

Rieter is van mening dat migranten sneller nostalgische neigingen hebben dan mensen die niet zijn gemigreerd. Het migreren naar een ander land is een overgangsmoment dat met veel onzekerheid gepaard gaat en waarbij de continuïteit van de eigen identiteit gewaarborgd moet worden. Door het ophalen van herinneringen aan het vroegere leven wordt er voor een moment van welzijn gezorgd binnen perioden van ontworteling.¹⁶⁹ Mevrouw Vossenaar-Thal Larsen ondersteunt deze gedachte door haar gevoelens over de ontworteling op te schrijven in haar jeugdherinnering. Mevrouw Vossenaar-Thal Larsen hield zichzelf op

¹⁶⁵ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H844, 'Om en bij de kleine anglo', 76.

¹⁶⁶ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H838, 'De klok teruggezet', 10.

¹⁶⁷ Cordaro, 'Nostalgie en psychologie', 19.

¹⁶⁸ Pattynama, 'Laat mij voor één keer schaamteloos terugverlangen...', 60.

¹⁶⁹ Rieter, 'Met een roze bril omgaan met het verleden', 6.

de been in de Nederlandse samenleving door zich vast te houden aan haar warme en nostalgische kindertijd in Indië: haar ‘voorrecht’: ‘Ik voelde me onzeker en onbehaaglijk, en onbewust stelde ik me er tegen te weer met een ietwat superieure minachtig. Misschien was dat niet eens allen verweer, maar wel degelijk een positief weten, toen al, van een bevoorrechting dat ik mijn jeugd in het wijde Indië had mogen genieten’.¹⁷⁰

Tot slot is er binnen mijn onderzoekscorpus ook een auteur die haar ideeën over nostalgie heeft opgeschreven. Mevrouw Bouwens-Hoek is van mening dat de mens een gecompliceerd wezen is dat nostalgische verlangens gebruikt om de vervelende aspecten van het verleden naar de achtergrond te laten verdwijnen. Ze is van mening dat oud-Indiëgangers door afstand en tijd het Indische land zijn gaan idealiseren. Bouwens-Hoek sluit haar herinnering af met een paar laatste gedachten over het herinneringsproces: ‘En zo wonderlijk, raadselachtig gecompliceerd is een mens, dat hij ondanks alle bittere ervaringen, stil gedragen leed en bitterzoete herinneringen toch nog dankbaar is voor alles, dat werd doorgemaakt en wanneer gekozen moest worden tussen 1/20 jaar tropen en 2/20 jaar gezapig lezen in de binnenlanden van Holland, hij toch het eerste zou kiezen’.¹⁷¹

Al met al kan in deze paragraaf geconcludeerd worden dat de jeugdherinneringen binnen mijn onderzoekscorpus positief nostalgisch van aard zijn. Dit is al zichtbaar in de gekozen titels: ‘Die goede oude tijd’, ‘Weltevreden’ en ‘Heleen’s gelukkige jaren’. De vraag die volgde was echter: ‘Welke onderdelen of thema’s binnen de jeugdherinneringen dragen deze positieve, nostalgische gevoelens uit?’. Het antwoord op deze vraag was drievoudig. Er was vooral sprake van de typische ‘roze bril’ in natuurbeschrijvingen, kinderlijke avonturen en eindpassages. Binnen deze thema’s zijn er meerdere voorbeelden terug te lezen van auteurs die hun sentimentele verlangens uitdrukten, soms zelfs in dichtvorm. Tot slot volgde de tweede vraag: ‘Waarom komt een positieve en nostalgische noot voor binnen een herinnering?’. Nostalgie was een belangrijk emotie voor de bestudeerde schrijvers. Nostalgie verschaft een positief zelfbeeld, dient als een dekmantel voor emoties en is in staat de vervelende aspecten van het leven naar de achtergrond te laten verdwenen. Tot slot is er een grote kans dat migranten sneller te maken krijgen met nostalgische gevoelens, omdat nostalgie kan zorgen voor een moment van welzijn binnen een periode van ontworteling. Een

¹⁷⁰ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H852, ‘herinneringen en mijmeringen over herinneringen’, 27.

¹⁷¹ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H858, ‘Setia sampai mati’, 18.

ontworteling die ervoor zorgde dat de auteurs bleven verlangen naar ‘hun’ Nederlands-Indië, waar zij ‘de mooiste jaren van hun leven’ beleefden.¹⁷²

¹⁷² KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H845, ‘Indische cocktail’, 97.

Conclusie

Nederlands-Indië is er niet meer. De herinnering aan de voormalige kolonie nog wel. Oud-Indiëgangers kregen te maken met een dilemma waar zij niet mee voor de dag konden komen: het terugverlangen naar een ‘besmet’ verleden. Slechts binnen een specifieke Indische herinneringscultuur konden zij hun verhalen en herinneringen delen. De literaire prijsvraag van de Indische Kulturele Kring Tong-Tong kwam in de jaren zestig als geroepen. Een kans bij uitstek om het Indische verleden te herbeleven en op papier te zetten. Dit leverde 41 interessante Indische (jeugd)verhalen op, waarvan er negentien voor dit onderzoek gelezen, bestudeerd en geanalyseerd konden worden.

Binnen dit onderzoek is echter niet geprobeerd een collectief portret van ‘de Indische jeugd’ te creëren. Er is daarentegen onderzocht op welke manier oud-Indiëgangers over hun jeugd schreven in persoonlijke documenten. De hoofdvraag van dit onderzoek luidde als volgt: *‘Hoe schreven Nederlanders, in de jaren zestig, over hun kindertijd in Nederlands-Indië in egodocumenten?’*. Het antwoord op deze vraag bleek meervoudig en binnen het onderzoek zijn er meerdere conclusies getrokken. In deze laatste paragraaf zullen de conclusies, aan de hand van meerdere sub-thema’s, nogmaals uiteengezet worden.

Allereerst heb ik onderzoek gedaan naar het motief om mee te willen doen aan een literaire prijsvraag. Waarom wilden de Indische auteurs hun verleden opschrijven en toonbaar maken? Het motief voor het opschrijven van jeugdherinneringen was over het algemeen voor ontspanning en vrolijkheid, het bewerken van een identiteit en het voeden van een collectief ‘Indisch’ geheugen. Over de ontspanning schreven de auteurs veelal expliciet, maar over het bijslippen van een identiteit meer impliciet. Voor dit ‘verdedigend’ motief, gerelateerd aan de Indische identiteit, moest tussen de regels door gelezen worden. Hierbij valt te denken aan een citaat als: ‘Waren zij fout, mijn ouders? Waarschijnlijk wel. Maar voor de kinderen was het een onvergetelijke tijd, met heerlijke belevenissen en gebeurtenissen. (...) Wij waren niemand tot last.’¹⁷³

De Indische natuur en het klimaat bleek het meest beschreven thema binnen de jeugdherinneringen. Aan de hand van dit onderwerp maakten de auteurs hun lezers duidelijk in een compleet andere wereld ‘onder de tropenzone’ te zijn opgegroeid. Het Indische landschap werd veelal zeer positief beschreven en er zijn nauwelijks negatieve opmerkingen over de natuur en het klimaat terug te vinden binnen het onderzoekscorpus. Hiermee week

¹⁷³ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H838, ‘De klok teruggezet’, 7.

mijn onderzoek af van de studie van historica Janny de Jong, die concludeerde dat er ook op negatieve manieren over de Indische landschappen geschreven werd in termen als ‘doods’, ‘dor’ of ‘stil’. Binnen dit onderzoek zijn er twee mogelijke verklaringen voor de slechts positieve beschrijvingen van de door mij bestudeerde auteurs. Allereerst stelt de Jong vast dat Indiëgangers de Indische natuur pas na verloop van tijd in hun hart sloten. Er waren weken, maanden of zelfs jaren nodig om de Indische omgeving, zo anders dan de Nederlandse, te kunnen waarderen. Ten tweede was een groot deel van de door mij bestudeerde auteurs in Indië geboren en hadden zij simpelweg geen vergelijkingsmateriaal. Indië was per definitie ‘het paradijs’ waarin zij waren opgegroeid.

Binnen de Indische natuur leefde een groot aantal (tropische) dieren. De auteurs schreven veel over de dieren in Nederlands-Indië en legden daarbij vooral de nadruk op fascinatie en domesticatie. Opvallend is dat deze beschrijvingen veelal een ideologische boodschap bevatten, te denken aan: ‘De dieren, als de mens geschapen, verdienen die eerbied, die wij de onze toedragen’.¹⁷⁴ Binnen de bestudeerde jeugdherinneringen was er weinig sprake van moord en geweld jegens dieren. Een conclusie die afwijkt van de bevindingen van Neerlandicus Arie Jan Gelderblom. Mijn suggestie voor deze ‘afwijking’ is dat de positieve noot over dieren diende als dekmantel om de gruwelijkheden van de kolonisatie naar de achtergrond te laten verdwijnen. In de onderzochte egodocumenten, met kans op publicatie, wilden de auteurs zichzelf zo vreedzaam mogelijk neerzetten.

Een daarop aansluitende conclusie is dat de postkoloniale auteurs minder vredelievend over de inheemse bevolking van Indië schreven. Over deze groep mensen werd veelal het functionele en praktische aspect benadrukt. Vooral met betrekking tot het vervoer werden ‘de inlanders’ van hun menselijke eigenschappen ontdaan. Dit betekent echter niet dat er helemaal geen ‘scheurtjes’ in de koloniale verhoudingen te ontdekken waren binnen het onderzoekscorpus. Allereerst was er een enkele uitzondering, waarin er wel aan de hand van menselijke eigenschappen en karaktertrekken over het personeel geschreven werd. Ten tweede kon er aan de hand een theoretisch werk van taalwetenschapster Mary Louise Pratt meer nuance aangebracht worden in de koloniale verhoudingen. Als een lezer tussen de regels van een koloniale tekst door kan lezen, zal hem of haar opvallen dat er binnen één tekst sprake kan zijn van zowel onderdrukking als verzet.

Na de dieren en inheemse bevolking volgt er een onderzoek naar de beschrijving van feestelijkheden in Indië. Ik kon vaststellen dat er een aantal populaire onderwerpen waren

¹⁷⁴ KITLV Leiden, handschriftenarchief, inventarisnummer H842, ‘Bellen die opstijgen uit een oude vijver’, 8.

binnen dit thema: de sociëteit, de Oranjefeesten en het Sinterklaasfeest. Daarnaast was het opvallend dat de jeugdherinneringen minder beschrijvingen bevatten van de inheemse feesten dan de Europese partijen. Mogelijkerwijs is dit verschil te wijten aan de ‘mokerslagen van het Europeaniseringsproces’ in Nederlands-Indië, zoals historicus Joop de Jong het strikt vasthouden aan de Nederlandse cultuur noemt. De Nederlandse bevolking in Indië leefde met de angst dat Koninginnedag of het ‘eigen’ Nederlandse sinterklaasfeest met de ondergang bedreigd werd en daarmee het besef van een specifieke Nederlandse identiteit.

Aan het einde van dit onderzoek is onderzocht in hoeverre de bestudeerde auteurs ‘het mooie’ in hun geschriften op de voorgrond plaatsten. De herinneringen bleken overwegend positief, nostalgisch van aard. Geconcludeerd kon worden dat er vooral sprake was van de typische ‘roze bril’ in natuurbeschrijvingen, kinderlijke avonturen en eindpassages. Binnen deze onderwerpen werd er veelvuldig geschreven over een sentimenteel en nostalgisch verlangen naar Indië. Soms in dichtvorm. Hoewel een jeugdherinnering alsnog negatieve aspecten van het Indische leven kon belichten, werd er over het algemeen nog afgesloten met een alinea over het verlangen naar de voormalige kolonie.

De vraag die overbleef was: ‘Waarom nostalgie?’. Binnen het onderzoek werden meerdere mogelijke verklaringen gegeven. Nostalgie kan een positief zelfbeeld verschaffen, dienen als een dekmantel voor emoties en is in staat de vervelende aspecten van het leven naar de achtergrond te laten verdwijnen. Daarnaast was er een grotere kans dat migranten, zoals de teruggekeerde Indiëgangers, in aanraking kwamen met nostalgische gevoelens, omdat nostalgie kan zorgen voor een moment van welzijn binnen een periode van ontworteling. Een ontworteling die ervoor zorgde dat de auteurs bleven verlangen naar ‘hun’ Nederlands-Indië.

Tot slot hoop ik dat ik meer inzicht heb kunnen verschaffen in de manier waarop Indiëgangers in de jaren zestig over hun kindertijd schreven. De door mij bestudeerde jeugdherinneringen waren overwegend positief en veelvoorkomende onderwerpen waren de natuur en het klimaat, de dieren, de bevolking en feestelijkheden. Daarnaast bevat iedere jeugdherinnering in meerdere of mindere mate sporen van een nostalgisch verlangen naar een ‘besmet’ verleden in natuurbeschrijvingen, kinderlijke avonturen en sentimentele eindpassages. Iedere bestudeerde auteur had daarbij zijn eigen ideeën, avonturen en interpretaties. Toch leken zij het allen over één aspect unaniem eens te zijn: ‘U moet weten dat geen enkele jeugd zo zalig is als de Indische’.

Dankwoord

Langs deze weg wil ik graag een aantal mensen bedanken voor hun hulp en steun tijdens het schrijven van deze masterthesis. Allereerst wil ik graag Arianne Baggerman bedanken voor haar uitstekende begeleiding, kritische blik en motiverende woorden. Zij gaf mij altijd het gevoel vertrouwen te hebben in het onderzoek. Daarnaast wil ik Fridus Steijlen en Nico van Horn bedanken voor hun begeleiding binnen het KITLV en het opzoeken van belangrijke primaire bronnen. Karin Willemse was tevens een grote steun. Mede door haar literatuursuggesties kon ik mijn argumenten met theoretische werken onderbouwen.

Tot slot wil ik graag Jesse Rütters, Alisa Meijs en mijn medestudenten bedanken voor het overlezen, controleren en kritisch bestuderen van mijn aangeleverde stukken tekst. Jullie suggesties hebben mij vaker dan eens verder geholpen.

Literatuurlijst

Boeken

Baggerman, A. en R. Dekker, *Egodocumenten: nieuwe wegen en benaderingen* (Amsterdam 2004).

Baudet, H., M. Fennema e.a., *Het Nederlands belang bij Indië* (Utrecht 1983).

Boym, S., *The future of nostalgia* (New York 2001).

Buiter, H., *Nederlands-Indië (1830-1949): Een kolonie in ontwikkeling* (Utrecht 1993).

Bultje, J., *De geschiedenis van Nederlands-Indië* (Amsterdam 2005).

Chase, Malcolm, en Christopher Shaw (eds.) *The Imagined past. History and nostalgia* (Manchester/New York 1989).

Davis, F., *Yearning for yesterday. A sociology of nostalgia* (New York 1979).

Doorn, J.A.A. van, *De laatste eeuw van Indië* (Zutphen 1994).

Draaisma, D., *De heimweefabriek. Geheugen, tijd en ouderdom* (Groningen 2008).

Frijhoff, W., *De mist van de geschiedenis: over herinneren, vergeten en het historisch geheugen van de samenleving* (Nijmegen en Rotterdam 2011).

Hulme, P., *Colonial encounters : Europe and the native Caribbean, 1492-1797* (Londen 1986).

Kousbroek, R., *Het Oostindisch kampsyndroom*, (Amsterdam 1992).

Laan, van der, M., *Hersengeheimen* (Amsterdam 2002).

Lowenthal, D., *The past is a foreign country* (Cambridge 1985).

Meijer, H., *Indische rekening. Indië, Nederland en de backpay-kwestie 1945-2005* (Amsterdam 2005)

Mills, S., *Discourse* (London and New York 1997).

Nieuwenhuys, R., *Oost-Indische spiegel. Wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven, vanaf de eerste jaren der Compagnie tot op heden* (Amsterdam 1978, 3e gewijzigde druk).

Oostindie, G., *Postkoloniaal Nederland: vijvenzestigjaar vergeten, herdenken en verdringen* (Amsterdam 2010).

Pleijter, A., *Typen en logica van kwalitatieve inhoudsanalyse in de communicatiewetenschap* (Nijmegen 2006)

Said, E., *Orientalism* (New York 1978).

Shaw, C. en M. Chase, *The imagined past. History and nostalgia* (Manchester 1989).

Smith, S. en J. Watson, *Reading autobiography: a guide for interpreting life narratives* (Minnesota 2001).

Springer, F., *Allemaal gelogen. De herinnering als mooi verhaal* (Amsterdam 2002).

Springer, F., 'Nuchtere nostalgie' geschreven voor de opening van de 32^e Pasar Malam Besar (Den Haag 1990).

Artikelen

Baggerman, A., 'Lost time: Temporal discipline and historical awareness in Nineteenth-Century Dutch egodocuments' in A. Baggerman, R. Dekker and M. Mascuch eds., *Controlling time and shaping the Self. Developments in autobiographical writing since the sixteenth century* (Leiden, Brill Academic, 2011) 455-541.

Boven, E. van, 'De postkoloniale autobiograaf en zijn verleden', *Indische letteren* 20 (2005) 115-131.

Cordaro, F., 'Nostalgie en psychologie. Sentimenteel verlangen naar het verleden' in Olivier Rieter(ed.), *Nostalgie. Met een roze bril omgaan met het verleden* (Utrecht 2010) 15-19.

Drooglever, P., 'De monarchie en Indië' in *Ex Tempore* 17 (1998) 221-236.

Fischer-Rosenthal, W., 'The problem with identity: biography as the solution to some (post)modernist dilemma's', *Commenius* 15 (1995) 250-264.

Gelderblom, A.J., 'Beestachtige observaties. Dieren in de (post) koloniale literatuur 1600-2000' in *Indische letteren* 21 (2006) 198-213.

Gibbings, S.L en F. Steijlen, 'Colonial Figures: Memories of Street traders in the colonial and early post-colonial periods' in *Public History Review* 19 (2012) 63-85.

Helsloot, J., 'Sinterklaas en Kerstmis op Java, 1870-1941', *Indische letteren* 21 (2006) 13-25.

- Jong, J. de, 'Dreiging of dodelijk saai? Egodocumenten over Nederlands-Indië, 1840-1940', *Groniek* 40 (2007), 29-46
- Lanzing, F., 'Feesten in Indië. Van Sint Nicolaas tot lebaran: een persoonlijke introductie', *Indische letteren* 21 (2006) 5-12.
- Locher-Scholten, E., 'Van Indonesische urn tot Indisch monument: vijftig jaar Nederlandse herinnering aan de Tweede Wereldoorlog in Azië', *BMGN* 114, 2 (1999) 192-222.
- Paasman, B., 'De ogen van de Nederlandse koloniale literatuur'. In: *Setiawati Darmojuwono, Lilie Suratminto en Kees Groeneboer (eds.). Duapuluh lima tahun Studi Belanda di Indonesia. Vijfentwintig jaar studie Nederlands in Indonesië. Depok: Fakultas Sastra Universitas Indonesia* (1996) 231-251.
- Pattynama, P., 'Laat mij voor één keer schaamteloos terugverlangen...': de herinneringsknoop van Indische nostalgie', *Indische letteren* 23 (2005) 50-62.
- Pattynama, P., 'Het heden is de toekomst van het verleden' in *Jaarboek van de maatschappij der Nederlandse letterkunde te leiden* (Leiden 2009) 51-61.
- Pattynama, P., 'Herinneringsliteratuur en postherinneringen bij eerste en tweede generatie Indische schrijvers' in R. Buikema en M. Meijer, *Kunsten in beweging 1900-1980* (Den Haag 2003) 207-222.
- Poelgeest, L. van, 'De cabaretier en de keizer. Nederlands onverwerkte oorlogsverleden en het bezoek van de Japanse keizer Hirohito in 1971' in *Tijdschrift voor Geschiedenis* 100 (1987) 47-53.
- Ribbens, K., 'Paden zonder kruising?' in Olivier Rieter(ed.), *Nostalgie. Met een roze bril omgaan met het verleden* (Utrecht 2010) 21-25.
- Rieter, O., 'Met een roze bril omgaan met het verleden', in *Nostalgie. Met een roze bril omgaan met het verleden* (Utrecht 2010) 4-14.
- Rosaldo, R., 'Imperialist Nostalgia', *Representations*, 26 (1989) 107-122.
- Springer, F., 'Nuchtere nostalgie' geschreven voor de opening van de 32^e Pasar Malam Besar (Den Haag 1990) 5-16.
- Steinbach, D., 'Carved out of nature. Identity and environment in German colonial Africa' in C. Folke e.a., *Cultivating the colonies* (Ohio 2011) 47-78.
- Willemse, K., 'Landscapes of memories: Visual and spatial dimensions of Hajja's Narrative of Self', *Narrative Works* 2, 129-149.

